

İbnü's-Serrâc'a Göre Sarı Saltuk*

M. Saffet SARIKAYA**

M. Necmettin BARDAKÇI***

Nejdet GÜRKAN****

Özet

Sarı Saltuk hakkında bilgi veren en eski kaynak niteliğindeki *Tüffâhu'l-Ervâh*'ta İbnü's-Serâc onunla ilgili sekiz anlatıya yer vermiştir. Naklettiği anlatıların hemen tamamını Sarı Saltuk'un müridi Seyyid Behramşah'tan ve başka güvenilir şahıslardan dinlediğini ifade etmiştir. İbnü's-Serrâc, Seyyid Behramşah'ı ve Sarı Saltuk'u gençlik yıllarında bizzat tanımıştır. Kendisi ile yazıyacak kadar aralarında samimi bir ilişki söz konusu olan Sarı Saltuk'un tarikat mensûbiyeti konusunda verdiği bilgiler, onun hem Rifâyye tarikatı ile ilişkisini gösterir hem de Bektaşî geleneğini destekler niteliktedir. İbnü's-Serrâc'ın anlattığı menkıbelerdeki Sarı Saltuk, Saltuk-nâme'de de nakledildiği gibi savaççı, gâzi nitelikli bir dervıştır. Makalede İbnü's-Serrâc'ın Sarı Saltuk'la ilgili naklettiği bilgiler değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İbnü's-Serrâc, *Tüffâhu'l-Ervâh*, Sarı Saltuk, Rifâyye tarikatı

Sarı Saltuk: According to Ibn al-Sarrâj

Abstract

Ibn al-Sarrâj narrates eight stories about him in *Tuffâh al-Arvâh* which is the earliest source referring to Sarı Saltuk. The author states that he took almost all of these narrations from as-Sayyid Behramshah, who was a disciple of Sarı Saltuk, and then verified from other reliable people. In his youth Ibn al-Sarrâj personally met with as-Sayyid Bahramshah and Sarı Saltuk. And they had such close friends that they exchanged letters. The information given by the author about Sarı Saltuk's adherence to a sufi order not only shows his connection with Rifâi order but also appears to support Bektashi orders. Sarı Saltuk who was mentioned in the manaqıbs of Ibn al-Sarrâj was a dervish with the characteristics of a warrior and ghazi as narrated in Saltuk-nâme. In this article, the information reported by Ibn al-Sarrâj about Sarı Saltuk will be evaluated in some detail.

Key words: Ibn al-Sarrâc, *Tuffâh al-Arvâh*, Sarı Saltuk, Rifâi order.

Giriş

* Bu çalışma "İbnü's-Serrâc'ın Eserleri Çerçevesinde XIII. Yüzyıl'da Güneydoğu Anadolu'da Dini-Tasavvufî Hayat" adlı 110K317 numaralı TÜBİTAK projesi bağlamında yapılmıştır.

** Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (msaffets@yahoo.com)

*** Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (menbardakci@gmail.com)

**** Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (nejdetgurkan@hotmail.com)

İbnü's-Serrâc'ın *Teşvîkû'l-Ervâh* ve *Tüffâhu'l-Ervâh*'i şimdilik Sarı Saltuk hakkında bilgi veren en eski kaynaklardır. Müellifin "Onun vefâtıyla bu kitabın yazılmasının arası yaklaşık on sekiz yıl kadardır. Bu kitabı 715'de yazdık."¹ ifâdesi Sarı Saltuk ile aynı dönemde yaşadıklarını gösterir ki bu durum eserin kıymetini daha da artırır. Son zamanlarda yapılan bazı çalışmalarda atıflarda bulunulmakla birlikte İbnü's-Serrâc'ın eserlerinin bilim dünyasında yeterince tanınmadığı söylenebilir. Rifâî şeyhi Ebu'l-Hüdâ es-Sayyâdî (ö. 1909), bazı Rifâî şeyhlerinden bahsederken İbnü's-Serrâc'tan istifade eder. Benzer bir şekilde Yusuf b. İsmail en-Nebhânî (ö. 1932) *Câmiu Kerâmâtî'l-Evliyâ*'da özellikle Suriye bölgesi sûfileriyle ilgili menâkıblarda İbnü's-Serrâc'dan nakillerde bulunur.² Yakın tarihte Balkan Bektaşiliği üzerine çalışmalar yapan M. Kiel eseri Sarı Saltuk ile ilgili kısmen kullanır.³ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Abdullah el-Konevî de Kalenderîler hakkındaki çalışmasıyla⁴ İbnü's-Serrâc'tan istifade eden bir araştırmacıdır.

2000'li yıllarda Türk bilim çevrelerinin İbnü's-Serrâc'ın eserlerine olan ilgi si artmış gözükmemektedir. A. Yaşar Ocak, Sarı Saltuk'la ilgili monografisinde M. Kiel'den naklen İbnü's-Serrâc'dan alıntı yaparak bazı yorumlar yapar.⁵ İbnü's-Serrâc'ın eserlerinin Anadolu dinî tarihi için kaynak değerini ortaya koyan bir makalesinde Mikail Bayram, müellifin birbirini tamamlayan iki eserini genişçe değerlendirir ve Ocak'ın ilgili değerlendirmelerinin eksik ve yanlı olduğunu göstermeye çalışır.⁶ Müfid Yüksel de *Gap Bölgesinde Alevî Bektaşî Yerleşimleri ve Şanlıurfa Kültür Mozayiginde Kısas Sempozyumu*'nda sunduğu "İbnü's-Serrâc ed-Dımaşki'ye Göre Sarı Saltık" (25-27 Mayıs 2006) adlı bildirisinde *Tüffâhu'l-Ervâh* nüshasını dikkate alarak konuyu daha detaylı inceler. Ancak Yüksel'in bildirisi Sempozyum Bildiri kitabında yer almamıştır. Eyüp Öztürk'ün İbnü's-

1 Muhammed b. Ali İbnü's-Serrâc, *Tüffâhu'l-Ervâh ve Miftâhu'l-İrbâh*, Princeton Üniversitesi Ktp., Robert Garret, no: 97 (yeni no: 1127Y), (1315), vr. 200^a.

2 Yusuf b. İsmail en-Nebhânî, *Câmiu Kerâmâtî'l-Evliyâ*, I-II, tahk. İ. A. İvaz, Beyrut 2003.

3 Machiel Kiel, "Sarı Saltuk: Pioner des Islama auf dem Balkan im 13. Jahrhundert", *Aleviler/ Alewiten*, haz. İsmail Engin, I, Hamburg, 2000, s. 261-266; M. Kiel, "Sarı Saltuk", *DİA*, XXXVI, s. 148-149.

4 Ebu'l-Fazl Muhammed b. Abdullah el-Konevî, *es-Süfiyyetü'l-Kalenderiyetü - Târihuhâ ve Fetvâ Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiye fihâ-*, Medine 2002.

5 A. Yaşar Ocak, *Sarı Saltık - Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanı Öncüsü (XIII Yüzyıl)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2002, s. 41-42.

6 Mikail Bayram, "Türkiye Selçukluları Tarihi Hakkında Yeni Bir Kaynak", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 12, 2002, s. 39-57. Müellif, Ocak'ın eseri ikinci elden ve sınırlı şekilde kullanımına vurgu yaparak, onun "heterodoks" tasnifine rağmen, İbnü's-Serrâc'ın bu dervişleri "Sünnî" kabul ettiğine işaret etmektedir.

Serrâc ve Müvelleh Dervişler (Teşvîkü'l-Ervâh ve'l-Kulûb ilâ Zikri Allâmi'l-Guyûb İsimli Eseri Bağlamında) başlığıyla müellif ve eserleri bir doktora tezine konu edinilir.⁷ Son çalışmayla aynı tarihlerde biz de “*İbnü's-Serrâc'ın Eserleri Çerçevesinde XIII. Yüzyıl'da Güneydoğu Anadolu'da Dinî-Tasavvufî Hayat*” adlı bir projeyi 15.10.2010 - 15.10.2012 tarihleri arasında tamamladık.

Teşvîkü'l-Ervâh ve'l-Kulûb ilâ Zikri Allâmi'l-Guyûb'un bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Amcazâde Hüseyin Paşa Bölümü, 272 numarada kayıtlıdır. Nüshada istinsah kaydı bulunmamaktadır. 20x14 cm dış, 15x9.5 cm iç ebadında olup, her sayfası 19 satır, nesih hattıyla ancak çoğu kere noktasız olarak yazılı 324 varak fersude niteliktedir. Nüshanın ilk 20 varığı büyük ölçüde; 72^{ab}, 73^{ab}, 80^a-84^b arası nispeten, diğer bazı varaklarda ise yer yer okumaya engel olacak bozukluklar vardır. Sayfaların hamisinde ve satır aralarında çokça ilâveler, düzeltmeler, karalamalar, kırmızı yazı ile söz başları ve ek bilgiler bulunmaktadır. Ebu'l-Fazl ve E. Öztürk eserin müellif nüshası olduğunu kaydederken⁸ Mikail Bayram buna “muhtemel” kaydı koyar⁹ ki biz de aynı kanaatteyiz.

Teşvîkü'l-Ervâh dört kısımdır. Birinci kısım *Kitâbu Nuri'l-Hâdî* adını taşır ve 2^a-152^b arasındadır. 153^a kitabın ve müellifin adıyla bir kapak sayfası şeklindedir ve buradan itibaren eserin ikinci kısmı olan “*es-Sirâcü'l-Vehhâc fi Makteli Osman b. Affân ve Hüseyin b. Ali ve Hâlû'l-Hallâc*” başlar. Bu kısım 153^a-316^a arasındadır. *Tüffâhu'l-Ervâh* eserin üçüncü kısmını teşkil eder. Müellif bunu defaaten tekrar eder.¹⁰ Ancak mevcut nüshadaki yazım şeklinden eserin ayrı bir kitap gibi tasarlandığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle *Tüffâhu'l-Ervâh* müellife nispetle ayrı bir eser olarak kullanılmıştır. 316^a'da metne ara verilmeksizin kitabın dördüncü kısmı başlatılır. Dördüncü kısmın başlığı “*Semeratü'l-Âdâb min Şeceratü'l-Âdâb*”tır. 323^a'da sona eren bölüm oldukça kısa olup müellife ait seçilmiş şiirlerden oluşmaktadır. 323^a'da kitabın adı ve ferağ kaydı verilmiştir.

Tüffâhu'l-Ervâh'ın bilinen iki nüshası vardır. Birinci nüsha ABD Princeton

7 Eyüp Öztürk, *İbnü's-Serrâc ve Müvelleh Dervişler (Teşvîkü'l-Ervâh ve'l-Kulûb ilâ Zikri Allâmi'l-Guyûb İsimli Eseri Bağlamında)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.

8 Ebu'l-Fazl el-Konevî, *es-Süfîyyetü'l-Kalenderiyye*, s. 208; Eyüp Öztürk, *age*, s. 14.

9 Mikail Bayram, “Türkiye Selçukluları Tarihi Hakkında Yeni Bir Kaynak”, s. 44.

10 İbnü's-Serrâc, *Teşvîkü'l-Ervâh ve'l-Kulûb ilâ Zikri Allâmi'l-Guyûb*, Süleymaniye Ktp., Amcazâde, no: 272, vr. 205^a, vr. 323^a (1315); *Tüffâhu'l-Ervâh*, vr. 52^b, 124^a, 201^a, 226^b.

Üniversit  Library Gift of Robert Garrett, no: 97'de kayıtlıdır.¹¹ Yazı ebadı 14.5 cm x 9.2 cm olup 226 varaktır. Her bir sayfasında nesih hattıyla yazılı 15 satır bulunmaktadır. 1a'da kitabın ve müellifin adı kapak şeklinde yazılıdır, ayrıca eserin mukaddimesinde müellif adını (1^b) ve eserin adını (2^b) zikreder. Eserin sonunda müellif tam adını ve yazımın Cem ziye's-S n  715'de (Eylül 1315) tamamlandığını bildirir. İstinsah kaydında ise, müstensih Ahmed  ihab ddin b. Muhammed Bedrüddin b. el-H l 'nin bu nüshayı 9  aban 997 Cuma günü (23 Haziran 1589), 13 Muharrem 895 (7 Aralık 1489) tarihli bir nüshadan istinsah ettiği ifade edilmektedir.¹² Makalede bu nüsha kullanılmış ve Ek 2'de bu nüshaya   (A) nüshası denilmiştir.

İkinci nüsha Berlin Staatsbibliothek W. Ahlwardt'da 8794 numarada kayıtlıdır.¹³ Her bir sayfası okunaklı 15 cm x 9.5 cm yazı ebadında nesih hattıyla yazılmış 21 satırdan oluşan nüsha 124 varaktır. Eserin digital nüshasından anlaşıldığına göre sırtı ve kenarları kırmızı cilt bezli, kapakđı mavi-yeşil renkli ebruludur. İ  kapakta kırmızı mürekkeple eserin ve müellifin adı tam olarak verilir. Eserin h mi inde anlatı sahibi  rifler kaydedilmiş, yer yer okuma kayıtları d  l m  t r. Son varakta müstensihin Mustafa b. Muhammed el-Haleb  olduğu, nüshanın 7 Ramazan 1267/6 Temmuz 1851 tarihinde istinsah edildiği kaydedilmektedir. Ek 2'de bu nüshaya   (B) nüshası denilmiştir.

İbnü's-Serrâc, eserini 703/1303 yılında kaleme almaya ba ladığını ve 715/1315 yılında bitirdiğini dile getirmektedir.¹⁴ Müellifin adı Muhammed b. Ali olmakla birlikte geriye doğru yedi dedesini zikrederek sonuncu dedesini el-Kadı İzzeddin Eb  Abdullah b. es-Serrâc olarak verir ve nisbesine ed-Dıma k  e - afii'yi ekler. Hakkında fazla bilgi olmayışı muhtemelen onun belli bir coğrafî çevrenin dışına çıkmaması ve yeterince  ohret sahibi olmayı ıyla ilgilidir. İbnü'l-Hacer ve İbn Kâdi  uhbe onun Birecik, Kâhta ve Besni'de k dılık yaptığını Zilhicce 747/1347'de vefât ettiğini haber verir.¹⁵ *Te vik 'l-Ervâh*'ın son yaprağında vefât tarihi tam

11 Kütüphanenin yeni kaydında numara Garrett no. 1127Y'dir.

12 İbnü's-Serrâc, *Tüffâhu'l-Ervâh*, vr. 226^b-227.

13 Her iki nüshanın da Süleymaniye Kütüphanesi Amcazade Hüseyin'de özel kayıtlı (no: 49 ve 217) nüshaları bulunmaktadır.

14 İbnü's-Serrâc, *Te vik 'l-Ervâh*, vr. 26^b, 80^b, 124^a, 131^a; *Tüffâhu'l-Ervâh*, vr. 199^{a-b}.

15 İbn Hacer el-Askalanî, *ed-Dürerü'l-Kâmine fi Ay ni'l-Mieti's-Sâmine*, VI, tahk. M. A. D n, Hindistan 1972, s. 67; İbn Kâdi  uhbe, *Tarihu İbn Kad   uhbe*, II, tahk. A. Derviş, Dıma k 1994, s. 500.

olarak 2 Rebiü'l-ahir 747/23 Temmuz 1346 şeklinde verilmiştir.¹⁶ Nisbesinde de ifâde edildiği gibi Dımaşklı olan İbnü's-Serrâc'ın hayatı, esas itibarı ile Şam ve çevresinde, büyük ölçüde de Fırat havzasında geçmiştir. Buna göre o, Birecik, Besni ve Kâhta'da görev yapmış; Halep, Hama, Lazkiye, Menbic, Suruc gibi bölgenin diğer şehirlerinde bulunmuştur. Babasının da Lazkiye'de kadılık yaptığını zikreden müellif, babasınının gidip geldiği İmam en-Nevevî'den hadis dinlediğini ve Tacuddin Firkah'dan (690/1291) okuduğunu haber verir.¹⁷ *Teşvikü'l-Ervâh*'da *Kifayetü'l-Acûl fî'l-İlmi'l-Usûl*, *Mecâzu'l-Usûl ilâ Hakikati'l-Mahsûl*, *Safvetü'n-Nazar fî İhtisâri'l-Mihakki'n-Nazar*, *es-Sâfi*, *Ravdatu'r-Ruvât*, *Nâdiru't-Teşbih fî İhtisâri't-Tenbih*, *el-Bahsü'l-Müşâ' fî Hukmi's-Semâ*, *el-İltimâs fî Müzeyyili'l-İltibâs*, *Semeratü'l-Âdâb min Şecerati'l-Âdâb*, *Zevâhiru'l-Fikr ve Cevâhiru'l-Fakr* adlı eserleri yazdığını haber verir.

1. Sarı Saltuk'la İlgili Bilgiler ve Değerlendirmesi

İbnü's-Serrâc, *Tüffâhu'l-Ervâh*'ta 194^a'nın son satırından 201^a'nın sonlarına kadar olan kısmı Sarı Saltuk'a ayırmıştır. 315-321 sıra sayısındaki yedi anlatı ve sonunda verdiği bilgiler kısmındaki bir kısa hikâyeyi de dikkate alırsak hakkında sekiz anlatı nakletmiştir. Naklettiği anlatıların hemen tamamını Sarı Saltuk'un mürîdi es-Seyyid Behramşah'dan ve başka güvenilir şahıslardan dinlediğini ifâde etmiştir.¹⁸ Anlatıların sonunda açtığı bahisle de Sarı Saltuk hakkında bilgiler verir. İbnü's-Serrâc:

“Bir şahıs hakkında birinin muttali olup rivayet ettiği ve diğerinin bilmeyip inkâr ettiği ravilerin ihtilâfı seni aldatmasın. İncelediğimiz ve anlattığımız pek çok şeye biz muttali olduk. Bu nedenle kimi zaman konuyu bilmeyen ve incelemeyen kimsenin itiraz etmemesi için sorumluluğu üstlenerek beldelerin, mekânların ve şahısların adlarını belirtmiyoruz.”

diyerek adeta verdiği bilgilerin doğruluğunu teyid etmiştir. Bir menâkıb kitabı hüviyetinde olmasına rağmen müellifin verdiği bu bilgiler ilk elden kitabî bilgilerdir. Biz eserdeki anlatım sırası yerine öncelikle bu biyografik bilgileri nakletmeyi uygun görüyoruz.

İbnü's-Serrâc “Saltuk” kelimesinin okunuşunu: “Noktasız fethalı س، sakın ل، dammeli üstte iki nokta ت ve sakın ق ile yazılıp okunur. Ancak ص - ط - ل - ق - و - ط - ل - ص ile yazılışı da meşhurdur” şeklinde verir ve onun için “et-

¹⁶ İbnü's-Serrâc, *Teşvikü'l-Ervâh*, vr. 323^b.

¹⁷ İbnü's-Serrâc, *Teşvikü'l-Ervâh*, vr. 152^a, 186^b.

¹⁸ İbnü's-Serrâc, *Tüffâhu'l-Ervâh*, vr. 194^b.

Türki” nisbesini kullanır. Saltuk’un kumral olduğunu / أشقر اللون, çoğu kere göğe baktığını, yaşca ve hizmetçe Ahmed ibn Teymiye’ye benzediğini ancak kumrallık açısından ondan ayrıldığını ifade eder.¹⁹ İbnü’s-Serrâc, onun bâtinden de İbn Teymiye’den farklı olduğunu belirterek bunun sebebinin şöyle izah eder:

“Çünkü onun [İbn Teymiye] bütün muhalefeti kendisi hakkında takdir edilen ve kendisinin başına gelen bütün mahrumiyetleridir. Bizim kanaatimize göre, eğer o, bu Seyyidlerden olsaydı büyük liderlik elde eder mutlulukların tümüne ulaşır. Buna ancak zirvenin mahrumiyeti denilir. Allah onu başarılı kılıysaydı, tevâzu yoluna girerdi. Çünkü o, öne geçmek istedi, baştan sona her şeyi reddetti, kimseyi saymadı, tekebbüre meyl etti.”²⁰

Bu açıklamasından sonra müellif şöyle devam eder:

“Gençliğinde kendisine Dımaşk’ta çok nasihat ettik. Kendisine Kuzey ülkelerindeyken sayısız mektup gönderdik. Allah için aramızdaki eski dostluğun hatırına kendisine fayda veren işlerle meşgul olmasını emredip, bunun aksini yasakladık. Ne bunu kesb ederek açıkça ortaya koydu, ne de temelde inkâr etti. Allah’ın kendisi için takdirini beğenmedi. Onun yanında değerimiz olmasa da biz ona değerini verdik. Muhtemelen “ancak helak olan helak olur / ولا يهلك الا هالك” sözünü kolayca ifade etmekteydi.”²¹

Bu ifadelerden İbnü’s-Serrâc’ın Sarı Saltuk’u yakinen tanıdığı anlaşıl- maktadır. “Sarı” lakabı muhtemelen onun kumrallığı/sarışınılığıyla alâkâlı olarak verilmiştir. Ancak Saltuk’un “Seyyid” olarak dünyaya gelmemesinden dolayı mânevî âlemde hak ettiğine inandığı liderlik makamına yükselemediği için bunu hazmedemediği, kendi konumu itibarıyla tekebbüre varan tavırlar sergilediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla XV. yüzyılda derlenen *Saltuk-nâme*’deki onun “Seyyid”liğiyle ilgili iddiaların tasavvuf çevrelerinde pek çok Şeyh için yapılan nispetten²² öte bir anlam ifade etmediği anlaşılmaktadır.²³ Müellif aralarındaki ilişkiye bağlı olarak Dımaşk’ta Şeyh Saltuk’a nasihat ettiğini, Kuzey illerine gittiğinde ona pek çok mektuplar

19 İbnü’s-Serrâc, *Tüffâhu’l-Ervâh*, vr. 199^a.

20 İbnü’s-Serrâc, *Tüffâhu’l-Ervâh*, vr. 199^{a-b}.

21 İbnü’s-Serrâc, *Tüffâhu’l-Ervâh*, vr. 199^b.

22 Seyyid teriminin kullanılışı ile ilgili olarak bk. Necdet Subaşı, “Şeyh, Seyyid ve Molla, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Örneğinde Dinsel İtibarın Kategorileri”, *İslâmiyât*, II, 1999, sayı: 3, s. 121-140; Mithat Eser, *Abbasilerin İlk Dönemlerinde Seyyid ve Şeriflerin Dini, Sosyal ve Kültürel Konuları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008; Mustafa S. Küçükaşçı, “Tarihî Süreçte Seyyid ve Şerif Kavramlarının Kullanımı”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXXIII, sayı: 33, 2009, s. 87-131.

23 Ebu’l-Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-nâme*, I, nşr. Ş.Haluk Akalın, Ankara, 1987, I, 10. Ayrıca krş. A. Yaşar Ocak, *Sarı Saltuk*, s. 38-39.

yazdığını ifade eder. Bu bilgilerden hareketle Sarı Saltuk'un Anadolu'dan önce Suriye'de bulunduğu, daha sonra Kuzey'e gittiğini ve Kuzey illerinde bulunurken de bu bölgeyle ilişkisini kesmediği anlaşılmaktadır.

İbnü's-Serrâc Sarı Saltuk'un Kuzeyde yaşadığı şehirle ilgili şunları anlatır: “Şeyh Saltuk Kıpçakça Sakçı “صحجي” veya “صحجي” denilen küçük bir şehrin surlarında oturdu. Bu kelimenin Arapça karşılığı “pamuk dokunan yer” demektir. Şehirde yaklaşık üç yüz dükkân vardır. Kayaların dibinden çıkan bir pınarları vardır. Dervişler Şeyh'den bunu ortaya çıkarmasını istediler. Şeyh eliyle kayaya vurdu, o anda su fişkırdı. Bu olay onların girişine cevaben devam etti. Bu belde, büyük bir şehir olan Akçakerman'ın Batısındadır. Halk Batılıdır. Yirmi günü denizden kalanı karadan olmak üzere bir aylık mesafedir. Şeyh'in türbesi Sakçı'ya yaklaşık üç saatlik mesafedir. Ona binlerce kişi ve kırk kız tâbî oldu. Şeyh ölünce kızlar Hama'da oturdular. Bazıları evlendi, kızlar doğurdu. Çocuklarını getirip onları kulluğa ve çeşitli mücahedelere bağlı kalmak üzere murabıtların mekânına, diğerlerinin yerine koydular.”²⁴

Müellifin Sarı Saltuk'un kuzeyde yaşadığı yer olarak verdiği, Akçakerman'ın (bugünkü adı Byelgorod-Dinyestrovski) batı tarafındaki şehir adı, bir harf farkıyla aynı dönem müellifi Ebu'l-Fidâ'nın verdiği bilgiyle örtüşmektedir. Ebu'l-Fidâ *Takvîmü'l-Buldân*'da kelimeyi “صحجي” şeklinde vermiş ve okunuşunu: “Bazı şehir ehline göre noktasız ص'in fethası, ق'in sükûnu, noktalı ش'e benzeyen ج'in kesrası ve alta iki noktalı ی (Sakçı)” şeklinde vermiştir.²⁵ M. T Okiç, Ebu'l-Fidâ'ya istinaden kelimeyi “İsakçı, Sakçı” şeklinde okumuştur.²⁶ M. Kiel kelimeyi “İsakça” diye okumuştur.²⁷ Eyüp Öztürk de “İsakça” okuyuşunu İbnü's-Serrâc'a nispetle(?) vermiştir.²⁸ Ancak müellifin kelimeyle ilgili verdiği Arapça karşılık olarak “pamuk dokunan yer” ifadesi izaha muhtaçtır. Çünkü ne Arapçada kelimenin bu anlama geleceğiyle ilgili bir bilgiyi tespit edebildik ne de kelimenin Kıpçakça karşılığı bu anlamı içermektedir. “Sakçı” ve “sakçılı yol” şeklinde geçen kelimeye, “bekçi” “bekçisi, karakolu, menzilcisi olan emin yol” anlamı verilmiştir.²⁹ *Tarama Sözlüğü*'nde de kelimeye “bekçi” anlamı verilmiştir.³⁰ Şehrin XIII. yüzyılda Moğolların Aşağı Tuna'daki ana kara-

24 İbnü's-Serrâc, *Tüffâhu'l-Ervâh*, vr. 200a.

25 İsmail b. Ali Ebu'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Buldân, Géografie D'Aboulféda*, nşr. M Reinaud - M. Le-Bon Mac Gucin de Slain, Paris: A l'Imprimerie Royale, 1840, s. 212-213.

26 M. Tayyib Okiç, “Bir Tenkidin Tenkidi” *AÜFD*, II, sayı: 2-3, 1953, s. 274.

27 M. Kiel, “Sarı Saltuk”, *DİA*, XXXVI, s. 148-149.

28 Eyüp Öztürk, *İbnü's-Serrâc ve Müvelleh Dervişler*, s. 226.

29 Recep Toparlı vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 2007, s. 224.

30 *Tarama Sözlüğü*, V, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 1996, s. 3254.

kollarından birisi olması³¹ bu anlamı doğrular niteliktedir. İbn Batûta'nın verdiği bilgiye göre de burası İstanbul krallığına en yakın sınır şehri konumundadır. Ancak, müelliften yaklaşık yirmi, yirmi beş yıl sonra geldiği şehrin adını "Baba Saltuk" olarak kaydeder.³² Ancak "Baba Saltuk" adının "Babadağ" a ne zaman ve nasıl dönüştüğü hususu meçhuldür. Bu gün İsakçı ve Babadağ'ın ayrı şehirler olduğunu ve Şeyh'in türbesinin Sakçı'ya üç saatlik mesafede olduğunu dikkate alırsak, türbenin etrafında kısa zamanda yeni bir yerleşim oluştuğu ve Şeyh'in Dobruca-Babadağ'da medfun olduğu tahmin edilebilir. Nitekim Babadağ ile ilgili bilgiler bu tarihten daha geri gitmemektedir.³³ Bu bilgiler, Memlukların ata diyarı deşt-i Kıpçakla ilişkilerini kesmediklerini ve karşılıklı ilişkilerin farklı boyutlarda devam ettiğini açıkça göstermektedir. Dolayısıyla Sarı Saltuk'un bölgedeki faaliyetleri bu açıdan da dikkate alınarak değerlendirilmelidir.

İbnü's-Serrâc Sarı Saltuk'un vefâtıyla ilgili şu bilgiyi verir:

"Şeyh yaklaşık 70 yaşlarında iken 697 civarında vefât etti. Onun vefâtıyla bu kitabın yazılması arası yaklaşık on sekiz yıl kadardır. Bu kitabı 715'de yazdık. Onun vefât ettiği gün, o güne şahit olan güvenilir kişilerin anlattığına göre meşhur bir gündür. Onların arasında es-Seyyid Behramşah da vardır. Öldüğünde üzerindeki gömleğini ve cenazeyi taşıdıkları tabutunu Müslümanlar arasında paylaştılar. Bundan bize de bir pay düştü. Bunu bir zayıflık olarak gören âlimlerin zayıf inancının aksine bereketinden istifade etmek ve kefenlerimize koymak üzere payımızı sakladık. Allah rahmet eylesin".³⁴

Müellif burada açıkça Sarı Saltuk'un 697/1298'de 70 yaşlarında vefât ettiğini ve bu günün meşhur bir gün olduğunu belirtir. *Saltuk-nâme*'deki "toksan tokuz yıl ömr sürdü" ifadesinin burada verilen yetmiş yaş civarına göre nispeten abartılı olduğu söylenebilir.³⁵ Mürîdi Behramşah'ın cenazeye katıldığını gömleği ve tabutunu teberrüken Müslümanların paylaştıklarını kefenlerine konulmak üzere kendisine de bir parçanın düştüğünü ifade eder. Daha sonra Şeyh'in üç yüz kişiyi alacak büyüklükteki tekkesine

31 Bogdan Murgesco, "İsakça", *DİA*, XXII, s. 491.

32 Muhammed b. Abdullah İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta*, II, tahk. A. Tâzî, Ribat-Fas: Akademiyetü'l-Memleketi'l-Mağribiyye, 1997, s. 244-245.

33 Münir Aktepe, "Babadağ", *DİA*, IV, s. 369-370. Vatan Özgül, konuyla ilgili yaptığı tartışmada "Soci" şehrinin, her iki şehrin arasında bulunan "Tulça" şehri olabileceği varsayımından hareket ile Şeyh'in türbesinin Tulça civarında bulunabileceğini belirtir. Bk. Vatan Özgül, "Syziyan-Baba Syrgiannes-Baba Saruca, Saltuk et-Türki ya da Nam-ı Diğer Sarı Saltuk Hakkında", *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, Almanya, sayı:8, 2013, s. 141-144.

34 İbnü's-Serrâc, *Tüffâhu'l-Ervâh*, vr. 200^{a-b}.

35 Ebu'l-Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-nâme*, III, Ankara 1990, s. 300.

müridlerinden الشيخ طلاق مقدم كبير / eş-Şeyh Büyük Komutan Dolak'ın hükmettiğini bildirir.³⁶

İbnü's-Serrâc “Şeyh Saltuk, evliyânın büyüklerinden, tarikat önderlerinden ve seçkinlerden olup, pek çok kerâmetleri, açık burhanları, muazam halleri, sayısız ve her zaman geçerli güzel menkıbeleri vardır” diyerek onun tasavvufa intisabıyla ilgili şu bilgiyi verir:

“Bil ki, Şeyh Mahmud, Ümmü Abîde'ye gitti. Efendimiz Sultânü'l-Ârifin Seyyidü's-Siddîkîn Ahmed b. Ebi'l-Hasen er-Rifâî'nin (Allah nûrunu takdis etsin, mezarını nurlandırın) türbesinin karşısında durdu. Bu bekleyiş, kendisine seçkin bir hal açılıncaya, bol nasip ve pak talih gelinceye kadar ikisinin arasında vasıtasız bir şekilde sürdü. Ahmed er-Rifâî'nin (hasetçilerin ve muhaliflerin öfkesine rağmen Allah onun şanını yüceltsin) şerefli revakında vaktin sahibi de vardı. Şurası aşikârdır ki, Efendimiz Şemsuddin Ahmed el-Mustacil (r.a.) zamanının gavsıydı. Şeyh Mahmud'un velîliğe ulaştığı ve keramet nurlarının yayıldığı zaman Şeyh el-Mustacil ona bir adam gönderdi. Adam şeyhe şöyle dedi: 'Nasibinden bize ne bıraktın?' Şeyh cevaben: 'Dörtte bir.' veya bu anlamda bir söz söyledi. Denilir ki 'Şayet böyle demeseydi nasibinin hepsi gidecekti.' Şeyh Mahmud onun halini kesin olarak kabul etti ve Şeyh'te iyi tesirler bıraktı. Sonra Şeyh Saltuk onun yoldaşı oldu, ondan nasibini aldı ve zamanının seçkinlerinden oldu. Küffar diyarında büyük yol kat etti. Orada çeşitli gruplar kendisine teslim oldu. Allah onun sayesinde pek çok insana hidayet verdi. Rabbânî gücü ortaya çıktı; ilâhî ve rabbânî burhanı şöhrat buldu.”³⁷

Buna göre Şeyh Mahmud'un (Hayrânî) tasavvufî eğitimini Ahmed er-Rifâî'den üveysî yolla aldığı anlaşılmaktadır. Hayranî'nin Ümmü Abîde'ye gittiğinde postnişin muhtemelen Şemsuddin Ahmed el-Mustacil b. Muhammed'dir. Şeyh el-Mustacil Rifâî tarikatının dördüncü postnişini Şemsuddin Muhammed b. Abdurrahim'in oğlu³⁸ İbnü's-Serrâc'ın silsilesinde ise tarikatın yedinci postnişinidir.³⁹ Necdet Tosun, bu pasajdan Hayrânî'nin Şemsuddin Ahmed el-Mustacil'den zâhiren istifade etmiş olabileceğini ve mânevî hâlini ona onaylattığının anlaşıldığını ifade etmektedir.⁴⁰ Dolayısıyla Akşehir'de yerleşen Seyyid Mahmud Hayrânî bir Rifâî şeyhi olarak faaliyet göstermiştir. XV. yüzyılda derlenen *Saltuk-nâme*'de de Sarı Saltuk'un Mahmud Hayrânî'den nasip aldığının ifade edilmesi, bu intisabın

36 İbnü's-Serrâc, *Tüffâhu'l-Ervâh*, vr. 201^a.

37 İbnü's-Serrâc, *Tüffâhu'l-Ervâh*, vr. 198^b-199^a.

38 Necdet Tosun, “Yunus Emre Rifâî Hacı Bektaş Vefâî”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 14, sayı: 31, 2013, s. 112.

39 İbnü's-Serrâc, *Tüffâhu'l-Ervâh*, vr. 147^b.

40 Necdet Tosun, “Yunus Emre Rifâî Hacı Bektaş Vefâî”, s. 112.

Sarı Saltuk'a dair anlatı geleneğinde bilindiğini göstermektedir.⁴¹ Yine torununa ait mezar sandukasının kitabesinde "Seydi Ali b. Mehmed b. Mahmud er-Rifâi" ifadesinin yer alması bunu teyid etmektedir.⁴² Abdülbaki Gölpınarlı 1436'da yazılmış bir Rifâi "Tarikatnâme"sinde geçen "Saltukluk" teriminin niteliğiyle ilgili adın Sarı Saltuk'tan kalmış olma ihtimaline dikkat çekmektedir.⁴³ Öte yandan Sarı Saltuk'a nispet edilen bir anlatıda onun "Seyyidim Ahmed'in bereketiyle"⁴⁴ diye dua etmesi Rifâi tarikatı bağlantısını güçlendirmektedir. Bütün bunlardan Sarı Saltuk'un Şeyh Mahmud'dan nasibini aldığı, Rifâi nisbesine sahip olduğu ve Rifâi tarikat geleneğine bağlı olarak zamanının seçkinlerinden birisi olduğu ve gayr-i müslimlerin içinde faaliyet göstererek onlardan pek çoğunun ihtidasına vesile olduğu anlaşılmaktadır. Anadolu'ya Hacı Bektâş-ı Velî'nin gelişi ve Rum erenleri ile Sarı Saltuk'un ona tâbi oluşu ise bundan sonraki bir gelişmedir ve Sarı Saltuk-Hacı Bektâş-ı Velî ilişkisi ayrıca değerlendirilmelidir.

Bu bağlamda mürîdi Barak Baba'nın ve Yunus Emre'nin kendilerini Sarı Saltuk'a bağlayan dizelerini dikkate alarak özellikle Barak Baba'nın tarihi şahsiyeti üzerinden Sarı Saltuk'un Kalenderî tarikatına mensubiyetini ileri süren A. Yaşar Ocak'a katılmadığımızı belirtmeliyiz.⁴⁵ Konu muhtemelen İbnü's-Serrâc'ın her iki sûfi için de kullandığı "müvelleh" tabirinin anlaşılmasıyla ilgilidir. Dönemin tarihî ve tasavvufî kaynaklarında geçen "müvelleh" terimi "v-l-h / e-ج-و" kökünden ism-i mefuldür. Sözlükte "v-l-h", hüznlenmek, aşırı sevgiden veya korkudan aklı yitirmek, hayrete düşmek, aşırı vecd halinde kendini kaybetmek, cezbelenmek ve mecnûn olmak anlamlarına gelmektedir.⁴⁶ Terim olarak "müvelleh" ise, cemâlullahı seyredirken benliğinden sıyrılan, aşk ve üzüntüden aklını yitirip mecnûn olan kişi demektir. İbnü's-Serrâc, müvellehi bazen meczûb ve mecnûn olarak nitelendirmekte, bazen de meczûb ile müvellehi aynı anlamda kullanmaktadır.⁴⁷ Melâmetî tavırları sebebiyle velîlik ve delilik arasındaki geçişleri yansıtan bir anlama

41 Ebu'l-Hayr-ı Rûmî, *Saltukname*, II, 1988, s. 46.

42 Ali Kozan, "Türkiye Selçukluları Döneminde Akşehir'de Bir Sufi: Seyyid Mahmud Hayrânî ve Zaviyesi", *Vakıflar Dergisi*, Aralık 2012, sayı: 38, s. 51.

43 Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul 1992, s. 49-50 dipnot: 48.

44 İbnü's-Serrâc, *Teşvîkû'l-Ervâh*, vr. 180^b.

45 A. Yaşar Ocak, *Sarı Saltuk*, s. 78-84.

46 Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI, Beyrut: Daru's-Sadîr, 1970, s. 4919-4920.

47 İbnü's-Serrâc, *Teşvîkû'l-Ervâh*, vr. 144^a.

sahip olan müvelleh halinin geniş bir coğrafyada bilindiği anlaşılmaktadır.⁴⁸ Buna göre müvelleh dervişlere karşı ulemanın ve halkın farklı tavırlar sergilediği bilinmektedir. Terim muhtemelen farklı coğrafyalarda yeni yerel karşılıklarla ifade edilmiştir ki örneğin Anadolu'daki "abdâl" terimi bunlardan biridir. Ayrıca Kalenderî dervişleri yanında, bazı Rifâî dervişleri ve münferit dervişler de müvelleh teriminin geniş anlamı içinde kendilerine yer bulmuştur.⁴⁹ Dolayısıyla terimi münhasıran Kalenderîliğe indirgeyerek anlamlandırmak⁵⁰ pek gerçekçi görünmemektedir. Müellif, Sarı Saltuk'un halini "bazen huzur, bazen müvelleh halindedir" diye tanımladıktan sonra huzur hâlinde iken ikamet ettiği bir sur dibinde kendisine bir zâviye yapıldığını ve Şeyh'in seccadeye oturduğunu haber verir.⁵¹

1. Sarı Saltuk'la İlgili Anlatıların Değerlendirmesi

İbnü's-Serrâc hem *Teşvîkü'l-Ervâh*'ında hem de *Tüffâhu'l-Ervâh*'ında Sarı Saltuk ile ilgili menkibelere yer vermiştir. Müellif naklettiği şeylerin doğruluğuna inandığı için "menkıbe" terimi yerine "vâkıa"⁵² ve "menkûl"⁵³ terimlerini tercih eder ve naklettiklerinin doğruluğunu destekleyen, "güvenilir şahıslar", "salih kişiler" gibi ifadelerle kullanır ve bunlara inanmayanları eleştirir. Öte yandan Şeyh Barak ve Şeyh Muhammed el-Maristânî hakkında inkârcı tavır takınanlara karşı bu anlattıklarıyla onların sağlam, salih, doğru, dürüst ve güvenilir dindar insanlar olduğunu ispat gayretindedir. *Tüffâhu'l-Ervâh*'da Sarı Saltuk'un ilâhî ve rabbânî delillerinin şöhret bulduğunu ifade eden müellif onlardan bazılarını örnek olarak verdiğini; naklettiği anlatıların hepsinin aralarında es-Seyyid Behramşah'ın da bulunduğu güvenilir bir topluluktan nakledildiğini belirtmektedir. Müellifin menkibeleri titizlikle seçerek naklettiği anlaşılmaktadır. Çünkü anlatılar birbirinden farklı menkıbe motifleri içermekte ve Şeyh Saltuk ile ilgili farklı boyutlara işaret etmektedir. Müellifin *Tüffâhu'l-Ervâh*'da naklettiği metni ve çeviriye ekte sunacağımız için önce *Teşvîkü'l-Ervâh*'daki anlatıları özetlemek sonra da bütün anlatılar üzerine bir değerlendirme yapmak istiyoruz.

48 Eyüp Öztürk, *İbnü's-Serrâc ve Müvelleh Dervişler*, s. 38.

49 Eyüp Öztürk, *age*, s. 224 vd.

50 A. Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 35-36.

51 İbnü's-Serrâc, *Teşvîkü'l-Ervâh*, vr. 197^a.

52 İbnü's-Serrâc, *Teşvîkü'l-Ervâh*, vr. 180^a-182^b.

53 İbnü's-Serrâc, *Tüffâhu'l-Ervâh*, vr. 194^b-201^b.

Teşvîkü'l-Ervâh'da nakledilen bir anlatıya göre Şeyh, doğuştan kör olan bir çocuğun gözlerini sıvazlayarak yeni doğmuş gibi görmesini sağlamıştır.⁵⁴ Müellifin Şeyh Hasan el-Kıfçakî'den duyduğu benzer bir anlatıda ise Şeyh Hasan çocukluğunda bir hastalığa yakalanır. Hiçbir tabip çare bulamaz. Şeyh Saltuk onu bir bakışıyla iyileştirir ve Şeyh Hasan da ölünceye kadar Şeyh'in hizmetinde kalır. Anlatıda Şeyh Saltuk'un kör, topal, deli vb. hastaları bakışlarıyla veya duasıyla iyileştirdiği belirtilmektedir.⁵⁵

Anlatılarda Şeyh ile müridleri arasında geçen bazı vakıalar da nakledilir. Buna göre müridleri Şeyh'ten uzun süredir kurumuş bir ağacın yeniden meyve vermesini isterler, Şeyh de "Seyyidim Ahmed'in bereketiyle ağacın meyve vermesini diliyorum" diye dua eder. Ağaç yeniden taze armut vermeye başlar.⁵⁶ Bir başka vâkıada Yaşmaklı Hasan diye bilinen biri Şeyh'ten, kendileri için bir ziyafet ister. Şeyh yirmi koyun gibi meler ve fütûhtan gelen yirmi koyun başının yer aldığı bir sofraya dervişler için kurur.⁵⁷ Bunlara benzer diğer bir anlatıya göre Şeyh Saltuk, zaviyeye getirilen altın kesesine müridlerinin rağbet ettiğini görünce "Dünya bizim emrimiz altındadır" diyerek yerden aldığı bir avuç toprağı, altın paralar olarak saçar.⁵⁸ Yine dervişler, kendilerini rahatsız eden bir hava esintisinin kesilmesi için Şeyh'e ricada bulunurlar, Şeyh rüzgâra "Dervişlerin istediği gibi ol" der ve sanki daha önce hiç rüzgâr esmemiş gibi olur.⁵⁹

Dikkat çekici bir anlatıda ise Muhammed el-Buhârî adlı bir âlim Şeyh'i ve müridlerini haşhaş/afyon yemelerinden dolayı inkâr eder. Şeyh Saltuk bir miktar haşhaş ağzında çiğner ve şeker olarak ona yedirir ve "Biz bunu yiyoruz" der. Bunun üzerine Muhammed el-Buhârî'nin şüphesi gider ve Şeyh'e inanır.⁶⁰ Yine pek çok kitap ezberlemiş, ancak âlimler arasında Şeyh'i inkar etmesiyle meşhur âlim bir şahsın da bulunduğu bir yere dört Hıristiyan papazı gelir. Şeyh eliyle onlara işaret eder. Onlar koşarak gelirler. Şeyh'in elini öpüp tevbe ederek Müslüman olurlar. Şeyh bu âlime, "Sen de kitaplarınla böyle yap" deyince âlim utanır ve oradan uzaklaşır.⁶¹

54 İbnü's-Serrâc, *Teşvîkü'l-Ervâh*, vr. 180^b.

55 İbnü's-Serrâc, *Teşvîkü'l-Ervâh*, vr. 181^b.

56 İbnü's-Serrâc, *Teşvîkü'l-Ervâh*, vr. 180^b.

57 İbnü's-Serrâc, *Teşvîkü'l-Ervâh*, vr. 181^a.

58 İbnü's-Serrâc, *Teşvîkü'l-Ervâh*, vr. 181^a.

59 İbnü's-Serrâc, *Teşvîkü'l-Ervâh*, vr. 181^a.

60 İbnü's-Serrâc, *Teşvîkü'l-Ervâh*, vr. 181^a.

61 İbnü's-Serrâc, *Teşvîkü'l-Ervâh*, vr. 181^b.

Benzer bir anlatıda da, Harezmlî âlimler topluluğuyla gelen cahil bir kişi Şeyh'in nazarından sonra onun büyük ihsan ve marifetine nail olur. Daha sonra memleketine âlim olarak dönen bu kişi memleketinde hâkimlik yapar ve "bahru'n-nûr" diye şöhret bulur.⁶²

İbnü's-Serrâc'ın anlatılarında *Saltuk-nâme*'de de nakledildiği gibi Sarı Saltuk'un savaşçı, gazi nitelikli bir derviş olduğu aşikârdır. Ancak müellifin anlatımında sadece Sarı Saltukla ilgili değil benzer anlatılardaki tayy-i zaman ve tayy-i mekân içeren olgularda tarihlendirme yoluyla gerçekliğini ileri sürmesi dikkat çekicidir. Özellikle uclarda veya Orta Doğu'da Frenkler ve Ermenilerle birlikte yaşanan yerlerde bu tip olgulara sıklıkla rastlanmaktadır. Ancak ilgili menkıbelerde gayr-i müslimlerin de ona saygı göstermeleri, ondan yardım istemeleri ve onun bereketinden istifade etme gayretleri Sarı Saltuk'u daha önemli bir konuma getirmektedir. Türk halk kültüründe dervişlerin bu savaşçı, gazi niteliğinin onların ölümlerinden sonra da devam ettiğine dair kabuller güçlü bir şekilde yaşatılmaktadır.

Özellikle *Teşvîku'l-Ervâh*'ta nakledilen bazı anlatılardan Şeyh Saltuk'un da benzeri sûfiler gibi yaşadığı yerde insanlar için aynı zamanda bir bahsî, tabib rolü üstlendiği anlaşılmaktadır. Bu anlatılarda körlük, topallık, kısırlık gibi bedensel ve kalıcı hastalıkların yanında delilik gibi psikolojik hastalıkları da tedavi edebilme yeteneği ön plana çıkmaktadır.

İbnü's-Serrâc'ın naklettiği bazı menkıbelerde Şeyh Saltuk'un tasavvufî kişiliğiyle ilgili ipuçlarını yakalamak da mümkündür. Bir mürîdinin, İbrahim Edhem'in denize düşen bir iğneyi bir balığa buldurma kerametini anlatması üzerine gece mürîdlerini kaldırıp deniz kenarına balık toplamaya götürmesi ve "Bu denizden iğne getirtmekten daha büyük bir keramettir" demesi yukarıda da ifade edildiği gibi kendisinde oluşan tekebbürün bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte bir diğer menkıbede Şeyh'in yerini gösterdiği bir definenin mürîdleri tarafından paylaşımında kavga çıkması üzerine tükürüğüyle değerli mücevherleri toprağa çevirmesi veya altına rağbet etmelerine karşın toprağı altına çevirerek dünyaya hükmettiğini ima ile dünya malına değer vermeyişini açıkça göstermektedir. Öte yandan onun vecd ve istiğrak için afyon kullandığı ve bunu meşru gördüğü anlaşılmaktadır. Yine Şeyh Saltuk, dağdaki müvellehliği esnasında bir kişinin kendini hafife alan tavrını daha sonra şiddetle cezalandırmış-

62 İbnü's-Serrâc, *Teşvîku'l-Ervâh*, vr. 181^a.

tır. Bu, bir müddet dağlarda yalnız yaşayarak müvelleh halini sürdüren Sarı Saltuk'un Şeyhliğinde "celâl" hâlinin daha ağır bastığını göstermektedir. Diğer taraftan ölümüyle ilgili anlatılan menkıbeler ise Şeyh'in ölümünden sonra da tasarruf sahibi bir sûfî olarak kabul edildiğini göstermektedir.

İbnü's-Serrâc'ın onun vefâtını müteakip onun cenazesinden arda kalan gömlek vb. şeylerin yaşadığı yerlere kadar gelip kendisine de teberrüken bir şeylerin düştüğünü haber vermesi, Sarı Saltuk'un uzun süre Kuzey illerinde yaşamasına rağmen bölgeyle ilgisini kesmediğini ve hatırasının Kuzey Suriye'de canlı bir şekilde yaşadığını göstermektedir. Müellifin es-Seyyid Behramşah'da bulunan ve Şeyh'in duasını aldığı bir takke sahip olmakla ilgili iştiyakı ise bu hatıralar konusundaki şahsi gayretine işaret eder. Bu tavrı ve diğer anlattıklarını dikkate aldığımızda müellifin Şeyh konusunda son derece müspet kanaatlere sahip olduğu görülmektedir.

Nitekim İbnü's-Serrâc, Hıristiyanların Şeyh'e olan sevgisiyle ilgili pek çok şey anlatıldığını ancak kendisinin bir tanesini seçip naklettiğini belirttiği bir anlatıdan sonra konuyu Şeyh'le ilgili farklı kanaat sahiplerine getirerek onları kınamaktan ve bedduada bulunmaktan geri kalmaz. Buna göre Şeyh, "Ölümünden beş yıl sonra İstanbul krallarından birisinin naşını talep edeceğini, müridlerinin de karşı koymaya gücünün yetmeyeceğini bunun yerine bir gece mühlet isteyip kabrinden çıkartılıp yerine başka bir lahtin konulmasını" salık verir. Şeyh'in haber verdiği olay gerçekleşince dervişler onun dediği gibi yaparlar ve başka bir cesedi Sarı Saltuk diye Hıristiyanlara verirler. Müellif anlatının devamında bu cesedin Hıristiyanlar tarafından zincirlerle yüksekçe bir yerde askıya alınarak muhafaza edildiğini; mekânın ziyaret yeri haline getirildiğini, şöhret bulduğunu ve kralların onun bereketinden yardım beklediklerini nakleder. Daha sonra Hıristiyanların bir vehimden ibaret ganimete sahip olduklarını belirtir. Müslümanların Şeyh Saltuk'la ilgili kabullerinde farklı fikirlerin bulunduğunu ifade eden müellif bunları tenkit eder.⁶³ Şeyh hakkında, onu âlim ve fazıl kabul edenler olduğu gibi mevcut olayı dillendirip onu, "Şeyh Saltuk ve benzerleri Şeytan veya Şeytanın tasallutundadır" gibi aşağılayıcı sözler söyleyenlerin de bulunduğunu ifade eder ve onlar hakkında bedduada

⁶³ İbnü's-Serrâc, *Tüffâhu'l-Ervâh*, vr. 197^a.

bulunur.⁶⁴ Esasen müellif Sarı Saltuk'la ilgili ilk anlatısında bazı zâhir âlimlerinin Şeyh hakkındaki tavırlarını benzer şekilde şiddetle eleştirir ve onları şeytanlıkla suçlar:

“Bu olaya bak ve onun yüceliğini gör. Ümmet-i Muhammed'i iyilikleriyle yücelt. Allah Teâlâ bu ümmete bütün iyilikleri verdi. Onları mükerrem kıldı. Onların en güzel vasıflarıyla düşmanlarının çekiciliğini ortadan kaldırdı, düşmanlarını zelil etti. Onların açık fesahatleriyle kendilerine buğz edenlerin dilini kesti, sağır ve dilsiz etti. Onların burhanlarının ateşiyle kendilerini sevmeyenlerin kalplerini yaktı, ciğerlerini parçaladı, acı verip elemelerini çoğalttı. Bu durum zamanımız âlimlerinin söylediklerinin aksinedir. Onlar ve onlar gibi şeytanlar, çarşı pazarda ve büyük şehirlerde revaç gören çeşitli eserler yazdılar. Dediklerinin en hafifi: ‘Ben sadece, Kitap ve Sünnet üzere olmayan kişiyi tenkit ettim’ der. Dinleyen de onun sözüne kulak verir, sonra hüküm koymaya başlar ve velayetleri üzerinde ittifak edilen büyük şeyhler de dâhil herkesi tenkit eder. Hâlbuki onlar bu ümmetin rabbânîleri olmuştur. Bir şahıs kendisine düşmanlık yaptığı zaman, onu Kitap ve Sünnetten çıkarmak için onun günahını ortaya çıkarır, ona hata ve kusur isnad eder. Oysa bu konuda söylenenler çok olsa da bu kusurlar onları Kitap ve Sünnetten çıkarmaz. Peygamberler (a.s.) dışında herkes günaha düşebilir, masum değildir.⁶⁵

İbnü's-Serrâc'ın anlatı sırasına dâhil etmediği ancak son anlatıya benzeyen Sarı Saltuk'un vefâtıyla ilgili naklettiği şu anekdot dikkat çekicidir:

“Şeyh'in vefâtı yaklaşınca memleketinin dışından onu kendi beldelerine gömmek isteyenler oldu. Bunun üzerine şöyle dedi: ‘Beni buraya gömün. Şu yerlerde de mezar kazın ki beni arayanlar her yerde bulsunlar’ Böyle yaptılar. Dediği gibi de oldu.”⁶⁶

Bu anlatı, Sarı Saltuk'un vefâtıyla ilgili *Saltuk-nâme*'de ve *Vilayet-nâme*'deki anlatıların ilk örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. *Vilayet-nâme*'de Kaliagra'daki tekkesinde vefât eden Şeyh, vefâtından önce kendisi için bir çok tabut yapılmasını; cenazesini kendi memleketlerine götürmek isteyenlerin birbirleriyle kavga etmeden bir tabutu kendi memleketlerine götürebileceklerini ve kendisinin bütün tabutlarda görüneceğini; asıl tabutunun ise Kaliagra'da kalacağını, işaret olarak da tabuttan elini çıkaracağını belirtir.⁶⁷ *Saltuk-nâme*'de onun tabutunu Tatar hanı, Eflak meliki, Boğdan meliki, Rus kralı, Üngürüs kralı, Leh ve Çeh çesarları, Çesar, Bosna kralı, Kaliagra kralı, Pravadi meliklerinin istediğini; daha sonra Aydınöğlü Gazi Umur Bey ve Gır-

64 İbnü's-Serrâc, *Tüffâhu'l-Ervâh*, vr. 197^a.

65 İbnü's-Serrâc, *Tüffâhu'l-Ervâh*, vr. 195^{a-b}.

66 İbnü's-Serrâc, *Tüffâhu'l-Ervâh*, vr. 200^b.

67 *Vilayetnâme Manâkib-ı Hacı Bektaş Velî*, nşr. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1990, s. 47.

nata meliki Said'in de bir tabut aldığını böylece Şeyh'in vasiyetindeki on iki sayısının gerçekleştiğini haber verir.⁶⁸ Yüce, bu ülkelerin Sarı Saltuk'un fetrettiği yerler olduğunu ve barış anlaşması imzaladığı meliklerin ülkelerinde itibar kazanmak istediklerini ayrıca türbelerin bu coğrafyalarda Müslümanların hakimiyetlerinin bir göstergesi olduğunu ifade eder.⁶⁹ Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*'nde ise Şeyh'in "Ölünce beni gasl idüp yedi tabut âmade idün. Zira benim için yedi kral ceng ü cidal itse gerek" dediğini ve Moskov, Leh, Çeh, İsfet, Edirne, Boğdan ve Dobruca krallarının tabutları alıp memleketlerine götürdüklerini haber verir⁷⁰. Bu nakiller anlatının zaman içerisindeki değişimini göstermesi bakımından da ilginç görünmektedir. Ocak'ın son rivayeti öne çıkaran anlatımı tercihi ise dikkat çekicidir.⁷¹

Bu durum Sarı Saltuk'un, yaşadığı coğrafyada yeri geldiğinde gayr-i müslimlere de yardım ettiği için sahip olduğu rabbânî kişilikten dolayı gayr-i müslimler tarafından da takdis edilen, sözüne itibar edilen ve kendisine güvenilen bir şahıs olduğunu da göstermektedir. Vefâtını müteakip gayr-i müslim krallar onun mânevî kişiliğinden faydalanmak için, Şeyh'in tehditlerine rağmen lahdini kendi memleketlerine götürmeye teşebbüs etmişlerdir. Şeyh'in cesedinin mezarında sakallarının ağarması hariç hiç bozulmadan durduğuna dair yapılan şahitlikler bu tür mânevî ve rabbânî şahsiyetlerin ölmedikleriyle ilgili kabulleri göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bunun yanında Şeyh'in mezarında rahat kalmak için kendi yerine başka cesedin/cesedlerin farklı memleketlere gönderilme talebi ve bu cesedlerin götürüldüğü yerlerde aynı şekilde takdis edildiği görülmektedir. Nitekim İbnü's-Serrâc, Hristiyanların onu bir Hristiyan azizi olarak takdis ettiklerini, Müslümanlar arasında ise özellikle zâhirî ilimlere bağlı medrese çevresinden bazılarının Sarı Saltuk'un mânevî kişiliği konusunda şüphe ifade eden söylemleri dilendirdiklerini haber vermektedir. Hristiyanların Şeyhle ilgili kabullerinin zaman içinde yerel bazı azizlerle özdeşleştirilerek ve aynileştirilerek yüzyıllarca devam ettirildiği Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır.⁷²

68 Ebu'l-Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-nâme*, III, Ankara 1990, s. 299-301. Ayrıca krş. A. Yaşar Ocak, *Sarı Saltık*, s. 61.

69 Kemal Yüce, *Saltuk-nâme'de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1987, s. 378-379.

70 Evliya Çelebi, b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, I-II (10 Kitap), haz. R.Dankoff-S.Ali Kahraman-Y.Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2011, I, 2. kitap, s. 73.

71 A. Yaşar Ocak, *Sarı Saltık*, s. 60-63.

72 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, I, 2. kitap, s. 73-74. Ayrıca krş. A. Yaşar Ocak, *age*, s. 74-75.

3. 3. Sarı Saltuk'un Mürîdleri Hakkındaki Bilgiler

İbnü's-Serrâc, Şeyh Saltuk'un mürîdlerinden es-Seyyid Behramşah, Muhammed el-Maristânî ve Şeyh Barak'tan da bahseder. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi es-Seyyid Behramşah'ı Sarı Saltuk ile ilgili anlatılarda ilk kaynak olarak zikreder. Anlatıların tamamlanmasından sonra

“es-Seyyid Behramşah el-Haydarî'ye gelince, onunla 703/1304 Şaban'ında Behisni'de bir araya geldik. Bir müddet sonra da Dımaşk'da görüştük. 704/1305'te mürîdleriyle Hicaz'a yöneldi. Hicaz geçidinde vefât etti (kendisine Allah'tan rahmet dileriz). Sağlam dini ve aşikâr faziletiyle çok salih bir kişiydi.”

diyerek onunla bizzat görüştüğünü ifade ederek hayırla yâd eder ve Hicaz yolunda öldüğünü belirterek vefât tarihini verir.⁷³ Ocak, buradaki “el-Haydarî” nisbesinden hareketle Şeyh'in Kalenderîliğine hükmeder.⁷⁴ Ancak konunun yukarıda ifade ettiğimiz “müvelleh” ile ilgili tartışmalar çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği; müvellehlğin gayr-i Sünnîlik bağlamında bir farklılaşma olgusu olmadığı kanaatindeyiz. Ayrıca es-Seyyid Behramşah'ın Sarı Saltuk'tan başka Şeyhlerden de nasiplenmiş olma ihtimali göz ardı edilemez. Nitekim metinde yer alan bir anlatıda onun, Sarı Saltuk'un izniyle Mevlânâ Ahmed adlı bir şeyhten ilm-i ledün tahsil ettiği nakledilmektedir.⁷⁵

Müellif, Muhammed el-Maristânî'ye ise “Şeyhimiz” diye iltifat eder ve ondan ilerde bahsedeceğini söyler. Eserin elimizdeki nüshasında el-Maristânî ile ilgili başka bilgi birlikte müellifin *Teşvîku'l-Ervâh*'ta el-Maristânî'yle ilgili az da olsa bilgilere rastlamaktayız. Buna göre Şeyh Muhammed olarak adının geçtiği yerde “Şeyhimiz” tabirini kullanan müellif onun da Şeyh Saltuk gibi bazen huzur bazen de veleh halinde olduğunu bildirir.⁷⁶ İbnü's-Serrâc'ın el-Maristânî'yle bir şeyh-mürîd ilişkisi içinde mi olduğu yoksa ona olan saygısından dolayı mı bu ifadeyi kullandığı belirsizdir. Bununla birlikte müellifin, babası ve dedesinin büyük müvelleh sûfî Yusuf el-Kamîni'nin (ö. 657/1259) nazarından geçtiklerini, miras yoluyla kendisinin de ondan bereketlendiğini ve çocukluğunda müvellehlere yoluna girdiğini haber vermesi; onun resmî silsile ve icazetinin Rifâîlikten olmakla birlikte müvellehlikten de nasiplendiğini göstermektedir.⁷⁷ Müel-

73 İbnü's-Serrâc, *Tüffâhu'l-Ervâh*, vr. 199^b-200^a.

74 Ayrıca krş. A. Yaşar Ocak, *Sarı Saltık*, s. 42.

75 İbnü's-Serrâc, *Tüffâhu'l-Ervâh*, vr. 201^b.

76 İbnü's-Serrâc, *Teşvîku'l-Ervâh*, vr. 197^a.

77 İbnü's-Serrâc, *Tüffâhu'l-Ervâh*, vr. 129^b-130^a.

lifin eserinin pek çok yerinde müvellehlere karşı müspet bir tavır takınmasını da dikkate aldığımızda el-Maristâni'yle ilgili ifadeleri anlaşılabilir.

Müellif, Muhammed el-Maristâni'yle ilgili şu anlatıyı nakleder: Şeyh Muhammed, Behisni yakınlarında Aynü'l-Bakar diye bilinen köyde on üç gün kalır. Şeyh'e burada kalmasının sebebini sorarlar. Şeyh durumu şöyle açıklar:

“Behisniye iki gün mesafedeki melun Ermenilerin elinde bulunan Darend'e ye binlerce düşman askeri gizlice Şam'a saldırmak için üslenmişti. Aynu'l-Bakar yakınlarındaki bir köprüyü bekleyen boz atlı bekçilerini atıyla beraber öldürdüm. Onlar da rabbâni bir sestem dolayı korkup süratle geri döndüler.” Bir müddet sonra Darend'e tarafından gelenler, düşmanların Allah Teâlâ'dan gelen, sebebini bilemedikleri ve ne olduğunu anlayamadıkları bir sesle helâk olduklarını ve o akşam yaşananları haber verdiler. Eğer onlar, Şam'a girselerdi büyük felâket olurdu. Bizim yanımızda dinleyenler bu işe şaştilar.”⁷⁸

Bu anlatıdan Muhammed el-Mâristâni'nin de Şeyhi gibi gazi olarak uclarda bulunduğunu ve çeşitli mücadelelere iştirak ettiği anlaşılmaktadır.

İbnü's-Serrâc, Şeyh Barak ile ilgili *Teşvîku'l-Ervâh*'da nispeten bilinen bir anlatıya yer verir. Buna göre, Şeyh Barak Dımaşk'a geldiğinde dış görünüşü ve durumundan dolayı bazı insanların inkarına maruz kalır. Bununla birlikte Şeyh Barak müridleriyle birlikte Cuma namazı için camiye gelirler. Ancak, kamet getirildiğinde namaz için ayağa kalkmazlar. Sebebi sorulduğunda “Bu hatibin arkasında namaz kılamayacaklarını, bunun sebebini ise hatip tarafından bilindiğini” söylerler. Sebep hatibe sorulduğunda o “Cünüplükten dolayı gusl etmeyi unuttuğunu” belirtir. Şeyh'in kerameti sadır olunca inkarcıların şüphesi gider ve halk da Şeyh'e rağbet eder.⁷⁹

Müellif, *Tüffâhu'l-Ervâh*'ın ikinci kısmında da onunla ilgili bir anlatıya yer verir. Bu anlatı müellifin Sarı Saltuk'a nispet ettiği ilk anlatıya benzerdir. Buna göre, Dımaşk kâdısı bir gün binitiyile giderken Şeyh Barak'ı ayakta önünde bir dolağa kalın sopayla vururken görür. Dolaktan kanlar sıçramakta Şeyh de bağırıp çağırılmaktadır. Şeyh'in hâlini bilen kâdı, onun sakinleşmesini bekledikten sonra ne yaptığını sorar. Şeyh Barak, Mansûra vak'asında Müslümanlara yardım edip kâfirleri perişan ettiğini söyler ve kâdından olayı tarihlemesini ister. Kâdı daha sonra olaya katılanlardan tarihi ve Şeyh'in savaşta hazır bulunduğunu onaylatır.⁸⁰ İbnü's-Serrâc, Mansûra vak'asının 645'de vâki olduğunu kendisinin bir mektup vasıtasıyla olaydan

78 İbnü's-Serrâc, *Teşvîku'l-Ervâh*, vr. 182^a.

79 İbnü's-Serrâc, *Teşvîku'l-Ervâh*, vr. 181^b.

80 İbnü's-Serrâc, *Tüffâhu'l-Ervâh*, vr. 132^a.

haberdar olduğunu belirtir. Daha sonra mezkûr kâdının Şeyh'in hizmetine girdiğinden bahseden müellif, "Barak" kelimesi: Altta tek noktalı ب, ر, ve ق ile yazılıp okunduğunu belirtir. Şeyh Barak'ın Şeyh Saltuk'tan farklı olarak daima huzur hâlinde bulunduğunu belirten⁸¹ müellif onu:

"Evliyânın büyüklerinden, muhakkiklerin önderlerinden, seçkinlerin liderlerindedir. Onun birçok hâli, parlak kerametleri vardır. Ben kendisini görmekle nasiplendiğim, onun neslinden bir şahıstan bunları aldım. Bana işitenin onları kabul edemeyeceği birçok şey anlattı. Allah keremiyle ondan razı olsun."

diye tavsif eder.⁸² Müellif bütün bu bilgileri Barak Baba'nın neslinden gördüğü birisinden aldığını belirtir. Burada müellifin Mansûra vak'asıyla ilgili tarihlemesi iki yıl hatayla doğru olmakla birlikte (647/1249-1250)⁸³ olayın Barak Baba'ya nispeti sıkıntılıdır veya olayın tasavvufi tayy-i zaman anlayışı içinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Sonuç

İbnü's-Serrâc'ın verdiği bu bilgiler ışığında Sarı Saltuk ve müridleri hakkında şunları söyleyebiliriz:

Sarı Saltuk, muhtemelen kumrallığına bağlı olarak "Sarı" lakabını almıştır. Müellifin "et-Türki" nisbesine vurgusuyla birlikte onun Seyyid olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim bir anlatıda da müellif Sarı Saltuk'un "Türkmen" olduğunu ifade etmiştir. Kuzeyde yaşadığı yeri de Akçakerman'ın Batısında bir yerleşim olan "Sakçı" olarak vermiştir. Sarı Saltuk'un türbesinin Dobruca-Babadağ'da olması kuvvetle muhtemeldir. Müellifin onunla ilgili bazı terimlerde, kelimelerin Kıpçakça olduğunu söylemesinden Sarı Saltuk'un Kıpçak asıllı olduğu tahmin edilebilir. Müellif, Sarı Saltuk'un 70 yaşlarında 697'de vefât ettiğini söyleyerek kesin bir tarih vermektedir. Benzeri Horasan erenlerinde olduğu gibi Sarı Saltuk da önce Güney Doğu Anadolu'da görünmüş, buradan Anadolu'ya geçmiş ve daha sonra Kuzey ülkelerine gitmiştir. Kuzeyde bulunurken muhtemelen Memluklu hâkimiyetindeki Kıpçaklarla ilişkilerini kesmemiştir.

Müellif, Sarı Saltuk'un tasavvufî intisabını açıkça Üveysilik üzerinden Ahmed er-Rifâi'ye dayandırmakta ve Şeyh Musta'cil-Mahmud Hayranî-

81 İbnü's-Serrâc, *Teşvîku'l-Ervâh*, vr. 197^a.

82 İbnü's-Serrâc, *Tüffâhu'l-Ervâh*, vr. 132^b-133^a.

83 Bk. Takiyyüddin Ebi'l-Abbâs Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, tahk. M. A. Ata, Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997, I, 437-440; Hilal Görün, "Mansure" *DİA*, XXVIII, 16.

Sarı Saltuk nisbesiyle vermekte, onun Rifâilîliğini tescil etmektedir. Bununla birlikte Şeyh'in müvellehlîğini de ifade etmektedir. Şeyh'in müvellehlîği müridlerine geçmiş Barak Baba, Baba Maristanî gibi dervişlerinde tezahür etmiştir. Müellif, Şeyh'in müvellehlîğinin zamanın âlimleri arasında farklı kanaatlerin oluşmasına yol açtığını belirterek özellikle Şeyh vb. müvellehliler hakkında onları tasvip etmeyen aşırı tavır sahiplerini şiddetle eleştirmektedir. Buradan hareketle günümüze benzer şekilde XIII-XIV. yüzyılda müvellehlîği meşreb edinmiş sûfileri toplumda tasvip edenlerin ve eleştirilenlerin bulunduğunu söylemek mümkündür. Müellif tasvip edenler arasında yer almıştır.

Müellifin eserin diğer bölümlerinde anlattığı kadın-erkek birlikte zikir meclislerinin düzenlenmesi, bazı şeyhlere gönderilen içkilerin bala dönüştürülmesiyle ilgili anlatılar, Sarı Saltuk'a nispet ettiği Kırk Kız müridenin varlığı o dönem Rifâî tarikat geleneğinde bu tip algıların mevcudiyetini göstermesi bakımından önemlidir.

Müellifin naklettiği anlatılardan Sarı Saltuk ile ilgili keramet ve menâkıbın daha sağlığında oluşmaya başladığı ve dilden dile yayıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre Sarı Saltuk sadece Müslümanlar tarafından değil gayr-i müslimler tarafından da tanınan, bilinen ve kendisine başvuru rûhânî bir şahsiyettir. Bu yüzden farklı coğrafyalardaki hükümdarlar onun bereketinden istifade etmek için ölümünden sonra lahtını veya ona ait hatıraları kendi memleketlerinde bulundurmaya istemişlerdir. Sarı Saltuk'un gayr-i müslimlerin bulunduğu sınır şehirlerinde yaşayıp çeşitli gazâlara katıldığı, Türk tasavvuf geleneğinde ifade edilen "tahta kılıçlı gaziler"den biri olduğu anlaşılmaktadır.

Ek 1: Tüffâhu'l-Ervâh'ın Sarı Saltuk İle İlgili Kısımının Çevirisi:

315. Anlatı: [194^a] Aralarında Seyyid Behramşah el-Haydarî'nin de bulunduğu güvenilir bir topluluktan anlatıldığına göre, [194^b] -biz bir gruptan Saltuk et-Türkî ile ilgili bir anlatı naklettiğimizde Seyyid Behramşah rivayet edenlerden biridir- Şeyh Saltuk et-Türkî (Allah rahmet eylesin) kâfirler üzerine saldırılar yapan sayıları bine yakın bir topluluğun bulunduğu bir beldeye gitti. Onlar arasında birkaç gün geçirdikten sonra Şeyh kalktı, üzerindikileri çıkarttı ve ayakta çıplak olarak savaşıyor gibi sağa sola saldırmaya başladı. Vücudundan kanlar akıyor, dervişler onu ardı ardına siliyorlardı. Bu hal gündüz, yaklaşık üç saat boyunca sürdü. Sonra oturdu, sakinleşti. İçlerinde adı geçen Seyyid Behramşah'ın da bulunduğu dervişleri ona bunun sebebini sordular. Şöyle cevap verdi: "Düşmana doğru hareket eden Müslüman bir topluluğun karşısına otuz bin kişilik büyük bir düşman topluluğu çıktı. -Bu topraklarda bu sayı için üç tümen denilir. Bir tümen on bin kişiden oluşur.- Onların düşmanlarından çok zayıf olduğunu yakinen görünce Allah'ın verdiği güçle kendilerine katıldım, düşmanlarıyla savaştım ve onları kendileri için seçtiğim yola sevk ettim. Böylece çok azı hariç helak olmaktan kurtuldular. Ancak birkaç kişi seçtiğim yoldan başka yola yöneldiler. Onların ilki yedi gün [195^a] sonuncusu on gün sonra buraya ulaşacaktır."

Şeyhin müridleri, "Şeyhin daha önceki hallerinde olduğu gibi bunu da tarihledik" dediler. Onların öncülerini yedi gün sonra evlerine gitmeden önce zaviyeye gelerek, çocuğu ölen kadınlar gibi ağlaşarak kendilerini şeyhin önüne attılar "Ey Allah'ın velisi, senin kıymetini bilemedik, emrini tutamadık" diye pişmanlıklarını dile getirdiler. Durum kendilerine sorulunca şöyle anlattılar: "Biz bin kişiden azdık, üzerimize otuz bin kâfir geldi. Helak olacağımız kesinleşince bu Şeyh Saltuk gelip, onlarla savaştı, biz onu düşmanı savıp bizi kurtarıırken gördük." On gün sonra arkada kalanlar da geldiler. Bunlar da aynı şeyi haber verdiler. Onlardan Şeyh Saltuk'un seçtiği yoldan başka yola giden çok az kişi kayboldu.

Bu olaya bak ve onun yüceliğini gör. Ümmet-i Muhammed'i iyilikleriyle yücelt. Allah Teâlâ bu ümmete bütün iyilikleri verdi. Onları mükerrerem kıldı. Onların en güzel vasıflarıyla düşmanlarının çekiciliğini ortadan kaldırdı, düşmanlarını zelil etti. Onların açık fesahatleriyle kendilerine buğz edenlerin dilini kesti, sağır ve dilsiz etti. Onların burhanlarının ateşiyle kendilerini sevmeyenlerin kalplerini yaktı, ci-

ğerlerini parçaladı, acı verip elemelerini çoğalttı. Bu durum zamanımız âlimlerinin söylediklerinin aksinedir. Onlar ve onlar gibi [195^b] şeytanlar, çarşı pazarda ve büyük şehirlerde revaç gören çeşitli eserler yazdılar. Dediklerinin en hafifi “Ben sadece, Kitap ve Sünnet üzere olmayan kişiyi tenkit ettim” der. Dinleyen de onun sözüne kulak verir, sonra hüküm koymaya başlar ve velayetleri üzerinde ittifak edilen büyük şeyhler de dâhil herkesi tenkit eder. Hâlbuki onlar bu ümmetin rabbânileri olmuştur. Bir şahıs kendisine düşmanlık yaptığı zaman, onu Kitap ve Sünnetten çıkarmak için onun günahını ortaya çıkarır, ona hata ve kusur isnad eder. Oysa bu konuda söylenenler çok olsa da bu kusurlar onları Kitap ve Sünnetten çıkarmaz. Peygamberler (as) dışında herkes günaha düşebilir, masum değildir. Bu konudaki görüş, açıklama ve bozuk iş ortaya çıkar çıkmaz ümmetin elinden salahı giderip kurtuluş ümidini keser ve âlimler ve dervişlerdeki velâyeti ortadan kaldırdı. Aramızdaki kâfirlerden ve diğer her türlü muhalif olanları içimize soktu. Bu konuda evliyâ ve sülehâ hakkında itikada sahip Yahudi ve Hıristiyan dinini bizim dinimizden daha uygun gördü. İçimizden bu şekilde nitelenen herkes onu tenkit eder, onu gerçekleşmesi muhal ve şeytânî olarak görür. “Biz Allah’ın kullarıyız ve biz O’na döneceğiz.” (Bakara 2/156).

[196^a] Bil ki, bu olayda İsa Mesih (a.s.) peygamberle ilgili probleme benzeyen bir mesele var. Bir gece onun başına bir şey geldi. Ona düşmanlık yapan vali ve adamlarından bir grup ondan hırsızların çarımha gerilmesi ve vücudundan kan akması gibi bir şey talep ettiler.

316. Anlatı: Şeyh Saltuk’un müridlerinden güvenilir birinin dediğine göre; “Hatırıma şöyle bir olay geldi. İbrahim b. Edhem (ra)’den işittiğime göre o, balıklara denizden kendi iğnesini getirmelerini emretti. Bu meşhurdur.” Dediler ki: Bu gece, “Kalkın, balık canımız çekti” diye bir bağrış duyuldu. Denize geldik. Şeyh dedi ki; “Ey su! Geri çekil.” Deniz suyu ok atımı geri çekildi, durdu. Pek çok balık ortaya çıktı. Dervişler onlardan ihtiyaçları kadar aldılar. Günün sonunda Şeyh, “Ey su! yerine dön” dedi. Su da döndü. Şeyh bana baktı ve “Ey filan, bütün bunlar dervişlere kolaydır” dedi. “Estağfurullah efendim” dedim.

Bir başka rivayette ise Şeyh “Bu, denizden iğne getirtmekten daha büyük bir keramettir.” dedi.

317. Anlatı: Şeyh Saltuk müridlerinden birisine dedi ki: “Filanca yerde benim sahabeden (r.a.) bir grupla gömdüğüm altın, gümüş ve seçkin

mallarla dolu büyük bir küp var.” [196^b] “Yerini bildir, çıkaralım.” dediler. Onlara yerini gösterdi. Onlar birkaç zira⁸⁴ kazdılar. Defineyi çıkarıp boşaltınca içindeki güzelliği gördüler ve kötü nefisleri onları kavgaya sevk etti. Şeyh ve seçkin arkadaşları onlara yakındı. Şeyh silah çıkardıklarını görünce onlara doğru yöneldi. Onlar şeyhin heybetinden korkarak defineden uzaklaştılar. Onun aralarında malı taksim etmeye üzere geldiğine inandılar. Şeyh mallara bakıp üzerine tükürdü. Böylece mallar toprağa dönüştü. Dediler ki “Ey efendim, bu nedir?” Şeyh “Bu gerekliydi. Ben size faydalı olsun diye istedim, siz ise kavgaya istediniz. Ne bizden ne de Allah’tan hayâ ettiniz” diye cevap verdi.

318. Anlatı: Anlatıya göre Şeyh şöyle dedi: “Benim ölümünden beş yıl sonra, İstanbul sultanlarından birisi benim naaşımı teberrüken ülkelerine gömmek üzere talep edecektir. Sizin onları def etmeye gücünüz yetmeyecektir. Şayet bu olursa ‘Yarın yapacağız’ deyin. Beni geceleyin çıkartın, mezarımın yakınındaki falan yere gömün. Sonra mezardan bir ölü alın ve onu benim yerime koyun. [197^a] Sabah olunca da bu ölüyü kendilerine verin.” Şeyhin ölümünden beş yıl geçince bu talep geldi ve onun dediğini yaptılar. Onu çıkardığımızda defnettığımız hâlde bulduk, ne var ki onun alıştıığımız güzel sakalının beyazları artmıştı.

Bizim güvenilir kişilerden naklettiğimiz şu olayı da bil: Hıristiyanlar aldıkları naaşı zincirlerle asılmış yüksek bir yere koydular. Şeyh bu ölüye büyük bir saygı kazandırdı. Onların bu naaşa sağlam bir inançları vardı. Adak⁸⁵ onun türbesine getirilir, krallar onun bereketinden yardım bekledi. Onların yanında fazlasıyla hürmete ve sonsuz şöhrete sahipti. Bu durum, onun dinine muhalif olan Hıristiyanların ganimeti olarak bir vehimdir ve Müslümanlar için bir kepezektir. Zira onların arasında onun kendi âlimlerinden biri olduğunu iddia edenler, hatta kendilerinden fâzıl bir kişi olduğunu söyleyenler de vardır. Bunu dillendiren kalben ve lisanen, “Şeyh Saltuk ve benzerleri Şeytan veya Şeytanın tasallutundadır” gibi aşağılayıcı sözler söyler. Allah onun layığını versin. İslam’ı ondan ve benzerlerinden uzak tutsun. Âmin.

Hıristiyanların Şeyh’e olan sevgileriyle ilgili bize pek çok şey anlatıldı. Ancak biz bunlardan birisini anlattık.

84 Zira: 55-85 cm. arası uzunluk birimidir.

85 Kelime “Munzur” şeklinde ism-i mef’ul kalıbıyla yer almaktadır. Özel bir ad karşılığı da kullanılmış olabilir.

319. Anlatı: [197^b] Bir Hıristiyan o Şeyh'e gelip şöyle dedi: "Ey efendim, Frenkler, Hıristiyan olmakla birlikte kardeşimi dükkânından esir aldılar." Şeyh "Esir alanı öldürürsem Müslüman olur musun?" dedi. Adam "Evet" dedi. Şeyh o anda bir çığlık attı. Sonra hırkasının yenin-den veya arkasından esir alan kişinin başını kanlar içinde çıkardı. Birkaç gün sonra esir alınan kişi dükkânına döndü. Olanları şöyle anlattı: "Falanca gün biz oturuyorduk. Beni esir alan adamın üzerine boz bir şahin saldırdı ve adamın kafasını kopardı. Sonra, "Ben Şeyh Saltuğum" dedi. Onlar bunu görünce beni ve yanımdakileri serbest bıraktılar." Bundan dolayı iki kardeş, aileleri ve pek çok insan Müslüman oldular, kendileri için hakkı seçtiler. Onlara hidayet veren ve "O, şeytandır veya şahin kılığında bir şeytan gönderdi" diyerek övünmeyi seven âlimlerin şerrinden bizleri koruyan Allah'a hamd olsun. "*Biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz.*" (Bakara 2/156). Şayet o, şahin kılığında bir şeytan göndermişse bu daha gerçekçi olurdu.

320. Anlatı: Şeyhin iki yüz taneli bir tesbihi vardı. Ölmeden önce müridlerine şöyle dedi: "Tesbihi bir kutuya koyun ve koruyun. Ölümüm-den yedi yıl sonra falan kral yanında iki yüz kadar emiriyle birlikte ordusuyla gelecek, bu tesbihi isteyecektir. Ona deyin ki: 'Şayet bu tesbihi alırsanız, [198^a] ülkede savaş, katl, fesat, pahalılık, sıkıntı vb. şeyler olacak.' Eğer tesbihi almaktan vazgeçmezse tesbihi kendisine verin." Yedi sene sonra Şeyhin dediği gibi bir kral geldi. Krala Şeyhin söylediklerini anlattılar, fakat kral "Onu almam şart." dedi ve tesbihi aldı ve emirlerine tane tane paylaştırdı. Birazı kaldı. Şeyhin söylediği her şey cereyan etti ama pişmanlık fayda vermedi.

321. Anlatı: Şeyh Saltuk (ra) dağda uzletteyken teferrüd halinden sonra seccadesine oturduğu sırada bir adam geldi. Şeyh kendisine şöyle dedi: "Falan dağda ben müvelleh haldeyken bana geldiğin zamanı hatırla. Beni ekmek niyetine, inek dışkısından yapılmış bir çörekle doyurmuşsun." Adam "Evet, hatırladım." dedi. Şeyh dedi ki: "Sen Allah dostlarıyla alay edenlerden birisin. Sana öyle bir şey yapmam gerekir ki, senin gibi olanlar ondan ders alsın." Şeyh sözünü tamamlamadan adama yaklaştı, cahil adamın karnı olabildiğince yarıldı. Bu, ona takdir edilen cezaydı. Allah'ın dostlarına karşı gelen ve onların durumlarıyla alay eden Allah'ın saptırdığı [198^b] ve isyankâr kıldığı insanların cezası, hükmü ve müstehakkı budur.

Şeyh Saltuk, evliyanın büyüklerinden, tarikat önderlerinden ve seçkin-

lerden olup, pek çok kerametleri, açık burhanları, muazzam halleri, sayısız ve her zaman geçerli güzel menkıbeleri vardır.

Bil ki, Şeyh Mahmud Ümmü Abîde'ye gitti. Efendimiz Sultanu'l-Ârifin Seyyidü's-Sıddıkîn Ahmed b. Ebi'l-Hasen er-Rifâî'nin (Allah nurunu takdis etsin, mezarını nurlandırсын) türbesinin karşısında durdu. Bu bekleyiş, kendisine seçkin bir hal açılıncaya, bol nasip ve pak talih gelinceye kadar, ikisinin arasında vasıtasız bir şekilde sürdü. Ahmed er-Rifâî (hasetçilerin ve muhaliflerin öfkesine rağmen Allah onun şanını yüceltsin)'nin şerefli revakında vaktin sahibi de vardı. Şurası aşikârdır ki, Efendimiz Şemsuddin Ahmed el-Mustacil (r.a.) zamanının gavsıydı. Şeyh Mahmud'un velîliğe ulaştığı ve keramet nurlarının yayıldığı zaman Şeyh el-Mustacil ona bir adam gönderdi. Adam şeyhe şöyle dedi: "Nasibinden bize ne bıraktın?" Şeyh cevaben: "Dörtte bir" veya bu anlamda [199^a] bir söz söyledi. Denilir ki "Şayet böyle demeseydi nasibinin hepsi gidecekti." Şeyh Mahmud onun halini kesin olarak kabul etti ve Şeyh'te iyi tesirler bıraktı. Sonra Şeyh Saltuk onun yoldaşı oldu, ondan nasibini aldı ve zamanının seçkinlerinden oldu. Küffar diyarında büyük yol kat etti. Orada çeşitli gruplar kendisine teslim oldu. Allah onun sayesinde pek çok insana hidayet verdi. Rabbânî gücü ortaya çıktı; ilâhî ve rabbânî burhanı şöhrat buldu.

Not: Saltuk,⁸⁶ kumral, orta boylu idi. Çoğu kere göğe bakardı. Yaşça ve ilme hizmet bakımından, kardeşimiz Şeyh Allâme Takıyyüddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdülhâlim b. Abdisselâm b. Teymiye el-Harrânî ed-Dimaşkî el-Hanbelî'ye görünüşte en çok benzeyen kişi idi. Ancak kumrallığı ondan farklıydı. Bize göre bâtînen de ondan farklıydı. Çünkü onun bütün muhalefeti kendisi hakkında takdir edilen ve kendisinin başına gelen bütün mahrumiyetleredir. Bizim kanaatimize göre eğer o bu Seyyidlerden olsaydı büyük liderlik elde eder mutlulukların tümüne ulaşırđı. Buna ancak zirvenin mahrumiyeti denilir. Allah onu başarılı kılsaydı [199^b] tevâzu yoluna girerdi. Çünkü o, öne geçmek istedi, baştan sona her şeyi reddetti, kimseyi saymadı, tekebbüre meyl etti.

Bana göre, alay edenden sihribaza kadar kim varsa Allah'tan bizi onların yoluna koymamasını ve o kişilerin niyeti, fiili ve karmaşalarından bizi uzak tutmasını dileriz. İnsanın kendini küçük, bütün dünyayı gerçekten

86 Saltuk kelimesi: Noktasız fethalı س, sakın ل, dammeli üstte iki nokta (ت) ve sakın ق ile yazılıp okunur. Ancak ط - ل - ص ile yazılışı da meşhurdur.

büyük görmesi ne güzeldir. Birçok yolu olan fazilet budur. Bu yolların en önemlisi, büyük küçük her şeyi içine alan bir kitaptır. Bizim dediğimize güven, Allah ve Rasûl'ü seninle olur.

Gençliğinde kendisine Dımaşk'ta çok nasihat ettik. Kendisine Kuzey ülkelerindeyken sayısız mektup gönderdik. Allah için aramızdaki eski dostluğun hatırına kendisine fayda veren işlerle meşgul olmasını emredip, bunun aksini yasakladık. Ne bunu kesb ederek açıkça ortaya koydu, ne de temelde inkâr etti. Allah'ın kendisi için takdirini beğenmedi. Onun yanında değerimiz olmasa da biz ona değerini verdik. Muhtemelen "Ancak helâk olan helâk olur." sözünü kolayca ifade etmekteydi.

es-Seyyid Behramşah el-Haydari'ye gelince, onunla 703 Şaban'ında Behisni'de bir araya geldik. Bir müddet sonra da Dımaşk'da görüştük. 704'te müridleriyle Hicaz'a yöneldi. [200^a] Hicaz geçitinde vefât etti (kendisine Allah'tan rahmet dileriz). Sağlam dini ve aşikâr faziletiyle çok salih bir kişiydi.

Şeyh Saltuk Kıpçakça Sakçı "صحي" veya "صحي" denilen küçük bir şehrin surlarında oturdu. Bu kelimenin Arapça karşılığı "pamuk dokunan yer" demektir. Şehirde yaklaşık üç yüz dükkân vardır. Kayaların dibinden çıkan bir pınarları vardır. Dervişler Şeyh'den bunu ortaya çıkarmasını istediler. Şeyh eliyle kayaya vurdu, o anda su fışkırdı. Bu olay onların girişine cevaben devam etti. Bu belde, büyük bir şehir olan Akçakerman'ın Batısındadır. Halk Batılıdır. Yirmi günü denizden kalanı karadan olmak üzere bir aylık mesafededir. Şeyhin türbesi Sakçı'ya yaklaşık üç saatlik mesafededir. Ona binlerce kişi ve kırk kız tâbi oldu. Şeyh ölünce kızlar Hama'da oturdu. Bazıları evlendi, kızlar doğurdu. Çocuklarını getirip onları kulluğa ve çeşitli mücahedelere bağlı kalmak üzere murabıtların mekânına, diğerlerinin yerine koydular.

Şeyh yaklaşık 70 yaşlarında 697 civarında vefât etti. Onun vefâtıyla bu kitabın yazılması arası yaklaşık on sekiz yıl kadardır. Bu kitabı 715'de yazdık. [200^b] Onun vefât ettiği gün, o güne şahit olan güvenilir kişilerin anlattığına göre meşhur bir gündür. Onların arasında es-Seyyid Behramşah da vardır. Öldüğünde üzerindeki gömleğini ve cenazeyi taşıdıkları ta butunu Müslümanlar arasında paylaştılar. Bundan bize de bir pay düştü. Bunu bir zayıflık olarak gören âlimlerin zayıf inancının aksine bereketinden istifade etmek ve kefenlerimize koymak üzere payımızı sakladık. Allah rahmet eylesin.

Yine güvenilir bir gruptan naklettiğimize göre Şeyh'in vefâtı yaklaşınca memleketinin dışından onu kendi beldelerine gömmek isteyenler oldu. Bunun üzerine şöyle dedi: "Beni buraya gömün. Şu yerlerde mezar kazın ki beni arayanlar her yerde bulsunlar." Böyle yaptılar. Dediği gibi de oldu. Böylece bil. Halkın ona en güveneni sen ol!

Bir şahıs hakkında birinin muttali olup rivayet ettiği ve diğerinin bilmeyip inkâr ettiği ravilerin ihtilâfı seni aldatmasın. İncelediğimiz ve anlattığımız pek çok şeye biz muttali olduk. Bu nedenle kimi zaman konuyu bilmeyen ve incelemeyen kimsenin itiraz etmemesi için sorumluluğu üstlenerek beldelerin, mekânların ve şahısların adlarını belirtmiyoruz. Dediğimiz şeyleri doğrulayan Hz. Aişe'nin şu sözüdür: [201^a] "Siz Peygamberinizin sünnetini ne çabuk unuttunuz. Peygamber İbn Bureysa'ya sadece mescitte cenaze namazı kıldırıldı"⁸⁷ Bunu bil, bu delil olarak yeterlidir.

Şeyhin zamanımıza kadar gelen zaviyesi üç yüz kişi alacak kadar büyüktü. Zaviyeye çok yardım gelir. Şeyhin müridlerinden Şeyh Büyük Lider Dolak(?) hükmediyordu. "Dolak" Kıpçakça'da "beyaz" anlamına gelir. Zaviye el-Meliki'l-Muazzam'ın himayesindedir.

Şeyhin halleri vb. şeyler konusunda *Teşvîku'l-Ervâh*'ın ikinci kısmının başında, cüzün başlamasından üç yaprak sonra bundan başka şeyler de soyledik. Bu kitab onun kısımlarından birisidir. Böyle bilinsin.

Şeyh Saltuk'un arkadaşlarından iki kişiyi zikredeceğiz. Onlardan şeyhimiz Muhammed el-Maristani ve Şeyh Barak'dan ilerde bahsedeceğiz. Burada Şeyh Saltuk ve Mevlana Ahmed ile ilgili müşterek bir anlatıyı nakledeceğiz.

322. Anlatı: es-Seyyid Behramşah'ın dediğine göre; onun ülkesiyle Şeyh Saltuk'un ülkesi arasında bir yıllık mesafede olan bir yerde [201^b] Mevlânâ Ahmed denilen büyük bir zat vardı. Kendisine ilm-i ledün verilmişti. Şeyh Saltuk'tan izin alıp ona gittim. Onun ilm-i ledünden söylediği şeyleri beş yüzden fazla okka ile âlimlerin büyüklerinin yazdıklarını gördüm. Mevlâna Ahmed bizimle beraber zikreder, sonra susar, fakat kalbi zikretmeye devam ederdi. Biz de onu duyardık. Teberrüken bana bir takke verdi. Döndüğümde Şeyh Saltuk "Ahmed'in takkesini getir" dedi. Ben "Onu nerede unuttuğumu bilmiyorum" dedim. Günler sonra Şeyh Saltuk "O değerli kitapların yaprakları arasındadır" deyince, hemen hatırladım

87 Müslim, es-Sahîh, Kitâbu'l-Cenâiz, 34

ve onu getirdim, ama içimden de bir üzüntü duydum. Şeyh üç gün sonra bana “Onun bereketiyle” diyerek, takkeyi geri verdi. es-Seyyid Behramşah Behisni’ye gelince bu takkeyi bizden başka birisine verdi. Sonra pişman oldu. Ben takkeyi “O bizimdir” diyerek o şahıstan geri istedim. Adam inanmadı. Allah da takkeyi kendi himayesi ve ihtiyatı çerçevesinde adamın elinden aldı. Adam bu durumda çok pişman oldu. Bu olayda düşünenler için deliller vardır. Düşünenler ise azdır. En iyisini Allah bilir.

Ek 2: Tüffâhu'l-Ervâh'ın Sarı Saltuk İle İlgili Kısımının Arapça Aslı

المنقول الخمسة عشر والثلاثمائة: فيما روينا عن جماعة من الثقات منهم السيد بهرام شاه (194/ب) الحيدري رحمة الله عليه - وكلما نرويه عنه⁸⁸ عن جماعة يكون منهم السيد بهرام شاه - أن الشيخ سلتق التركي - رحمة الله عليه - توجه من البلد الذي هو فيه جماعة من المسلمين⁸⁹ دون الألف بسبب غارة على الكفار فحين مضى لهم أيام نهض الشيخ وخلع ما عليه وجعل يتحرك قائماً عرياناً حركة مزعجة كالذي يقاتل غريماً والدم ينضح من جسده والفقراء يمسخونه مرةً بعد أخرى قريباً من ثلاث ساعات ربع نهار ثم جلس وسكن فسأله أصحابه وفيهم السيد بهرام شاه المذكور كعادتهم المشتهرة⁹⁰ معه عن سبب ذلك. فقال: ⁹¹ تلك الجماعة المتوجهة⁹² إلى العدو خرج عليهم من الكفرة خلقٌ عظيم يقاربون ثلاثين ألفاً ويقولون: في تلك الأرض لهذا العدد ثلاثة طمانات والطومان عشرة آلاف⁹³ فلما رأيت ضعفهم عنهم يقيناً لحقتهم بقوة الله تعالي وقاتلتُ عدوهم وخلصتهم وسبقتهم على الطريق الذي اخترته لهم، يعرف بكذا سالمين لم يهلك منهم سوى عددٍ يسير، نحو الثلاثة توجهوا على غير الطريق الذي عينته وأولهم يكون (195/أ) عندكم بعد سبعة أيام وأخرهم بعد عشرة أيام.⁹⁴

قال أصحابه: فورّخنا ذلك عندنا كأمثاله من أحوال شيخنا فلما كان بعد سبعة أيام جاء⁹⁵ أوائلهم إلى الزاوية لا إلى بيوتهم. فألقوا بأنفسهم بين يدي الشيخ⁹⁶ ليكون كالثكالي ويتدللون ويقولون⁹⁷ طال ما جهلنا قدرك وأهملنا أمرك يا ولي الله فسئلوا عن ذلك فقالوا: كنا دون الألف وخرج علينا من الكفرة ثلاثون ألفاً فلما تحقق هلاكنا جاءنا هذا الشيخ سلتق فقاتلهم ونحن نراه وردّهم عنا وخلصنا سالمين. ثم بعد عشرة أيام جاء⁹⁸ أوآخرهم وأخبروا كذلك وانه⁹⁹ لم يفقد منهم سوى عددٍ قليلٍ توجهوا علي غير الطريق الذي سلكه الشيخ سلتق.

فانظر هذا الواقعة وعظمتها ومكارم هذه الامة المحمدية وكرمها وكيف اختصها الله تعالي بكل فضيلةٍ وأكرمها وجرّع بحدّ محاسنها مغناطيس أعدائها وأرغمها وأخرس بفضيح بيانها ألسنة أضدادها وأصمّها وأبكمها وأحرق بنيرانِ براهينها قلوب مشائنها وقطّع كبودها وأوجعها وأعظم ألمها. وذلك

٨٨ في نسخة أ: - (عنه)

٨٩ في نسخة أ: - «المسلمين»

٩٠ في نسخة أ: «المستمرة»

٩١ في نسخة ب (١٠٧/أ): «قالوا»

٩٢ في نسخة أ: «المتوجهون»

٩٣ في نسخة ب (١٠٧/أ): «ثلاثة آلاف»

٩٤ في نسخة أ: - «وأخرهم بعد عشرة أيام»

٩٥ في نسخة ب (١٠٧/أ): «جاءوا»

٩٦ في نسخة أ: «بين يديه»

٩٧ في نسخة أ: - «يقولون»

٩٨ في نسخة ب (١٠٧/ب): «جاءوا»

٩٩ في نسخة أ: «وانهم»

عكس ما يقوله بعض علماء زماننا، إذ قد جعل (195/ب) هؤلاء وأمثالهم من الشياطين وأكثر في ذلك مصنفاً متنوعاً راجت عند السوقة والسلاطين فأقل ما يقول: إني لم أفدح إلا من كان على غير الكتاب والسنة فيصغي السامع إلى قوله ثم يشرع فيقدح الكل ويتعدى إلى المشايخ¹⁰⁰ الاكابر الذين وقع الاتفاق علي ولايتهم وصاروا ربانيين هذه الأمة وإذا حاقه¹⁰¹ شخصٌ أخرج لهم ذنباً واخترع لهم خطأ ليخرجهم عن الكتاب والسنة وذلك لا يخرجهم ولو كثر فالذنوب واقعة ولم يعصم غير الأنبياء عليهم الصلاة والسلام فما هذا الرأي وما هذا التقرير وما هذا العمل الفاسد حتي انه اذا فرغ أيدي هذه الأمة من الصلاح وقطع أساسها من الفلاح فنفي الولاية في العلماء والفقراء وأطمع فينا كل مخالف من كافرٍ وغيره وجعل دين اليهود والنصارى في ذلك أوفق من ديننا إذ¹⁰² لهم اعتقاد في أولياء وصلحاء. ونحن جميع من يتسّم عندنا بشئ من ذلك يقدحهُ ويجعله محلاً شيطانياً ان تحقّق ﴿إنا لله وإنا إليه راجعون﴾.¹⁰³

(196/أ) واعلم ان هذه الواقعة فيها شئ يشبه قضية من قضايا المسيح - علي نبينا وعليه الصلاة والسلام- وهو انه ليلّة جري له ما جري وتطلبه الأعداء اي اعداؤه¹⁰⁴ بالولاة وأعوانهم كصلب اللصوص والدم ينضح من جسمه.

المنقول الستة عشر والثلاثمائة: فيما روينا عن ثقة من أصحابه قال: خطر بيالي¹⁰⁵ سمعت عن إبراهيم بن أدهم - رضي الله عنه- وأنه أمر السمك فاحضروا له إبرته من البحر بعينها كما هو مشهور فقالوا: صيحة ذلك الليلة¹⁰⁶ قوموا بنا قد اشتهينا سمكاً فجننا إلى البحر فقال: يا ماء! ارجع إلى وراء فرجع ماء البحر مقدار¹⁰⁷ رشفة سهم ووقف وبقي هناك أسماك كثيرة فأخذ الفقراء منها حاجتهم ثم في آخر النهار قال يا ماء! ارجع إلى مكانك فرجع ونظر إليّ وقال يا فلان! كل هذه الأشياء عند الفقراء يسيرة. فقلت: يا سيدي! استغفر الله، في رواية قال لنا هو مرة وهذا أعظم من الإبرة.

المنقول السبعة عشر والثلاثمائة: فيما روينا أنه قال لأصحابه: في المكان الفلاني في البرّ خابيةٌ كبيرة (196/ب) مملوءة ذهباً وفضةً ونفائس أموال دفتتها انا مع جماعةٍ من الصحابة رضي الله عنهم فقالوا: عرفنا مكانها نستخرجها فأراهم فحفروا عليها عدّة أذرع فلما أخرجوها وفرغوها ورأوا نفاسة ما فيها حملتهم الأنفس الشريرة علي الاقتتال عليها والشيخ مع أصحابه الخواصّ بالقرب منهم فلما رأهم قد شهبوا السلاح قصدهم فتتحوّ عنها خوفاً من هيئته واعتقدوا انه جاء ليقسمها بينهم فلما

١٠٠ في نسخة ب (١٠٧/ب) - «المشايخ»

١٠١ في نسخة أ و ب (١٠٧/ب): «حاقه»

١٠٢ في نسخة أ: «ذا»

١٠٣ الآية: ٢ / البقرة، ١٥٦.

١٠٤ في نسخة ب (١٠٧/ب): «تطلبه اعداؤه»

١٠٥ في نسخة ب (١٠٨/أ): «بقلي»

١٠٦ في نسخة أ: - «الليلة»

١٠٧ في نسخة ب (١٠٨/أ): «مدى» مقابل مقدار

نظرها تَقَلَّ عليها فصارت تلك الأموال تراباً فقالوا: يا سيدي¹⁰⁸! ما هذا؟ فقال: هذا¹⁰⁹ الواجب نحن أردنا نفعكم وأنتم أردتم الاقتتال ولا استحيتم منا ولا من الله تعالى.

المنقول الثمانية عشر والثلاثمائة: فيما روينا أنه قال: بعد موتي بخمس سنين يرسل بعض الملوك وهم ملوك الاصبطنبول فيطلب اخذ جثتي لتدفن في بلادهم تبرّكا وانكم لا قدرة¹¹⁰ لكم علي دفعهم فإذا كان ذلك فقولوا: غداً نعمل ثم أخرجوني في الليل¹¹¹ وادفوني قريباً من قبري في مكان كذا ثم خذوا ميتاً من المقابر وضعوه مكاني فإذا (197/أ) أصبحتم فأعطوهم ذلك الميت فلما كان بعد خمس سنين من موته جاء الطلبُ وفعلوا ما قال فلماً أخرجناه وجدناه كما دفناه سواء غير انه زاد الشيب الذي عهدناه في لحيته الكريمة.

واعلم أنا مع ذلك روينا عن الثقة أنهم جعلوه في تابوت معلق سلاسل في مكان عالٍ أما فعله بالميت فصار له كرامة عظيمة ولهم فيه عقيدة كريمة والمنذور يأتي إلى تربته والملوك تستنصر ببركته، وخرمته عندهم للغاية، وجاهه لديهم للنهائية. هذا وهم نصاري مخالفوا ملته فيا لها فضيحة علي المسلمين اذ فيهم من يدعي أنه عالمهم ويقول إنه فاضلهم وهو يقول بقلبه ولسانه: إن هذا سلتق وأمثاله شياطين او مسخرة الشياطين إلى غير ذلك من الأقوال السخيفة قابله الله تعالى بما يستحقه وأراح الاسلام منه ومن امثاله آمين.

وروينا من أسباب حيتهم له أشياء كثيرة نذكر واحداً منها¹¹² هنا منقولاً فنقول:

المنقول التسعة عشر والثلاثمائة: (197/ب) فيما¹¹³ روينا أن نصرانيا قال: يا سيدي! أسر الأفرنج أخي بمتجره مع أن الكل نصاري لكنهم أنواع فقال الشيخ: ان قتلت أسره¹¹⁴ تسلّم؟ قال: نعم، فذيق الشيخ ساعة ثم أخرج من كفه او من تحت ذيله رأس الأسر ودمه يجري وبعد أيام ورد المأسور بمتجره وقال: في اليوم الفلاني ونحن جلوس إنقض على أسري باز أشهب فقطع رأسه. وقال: أنا الشيخ سلتق فلما رأوا ذلك أطلقوني وما كان معي وأسلم الأخوان¹¹⁵ وأهلهم وخلق كثير بسبب ذلك يحق لهم والحمد لله الذي هداهم وحماهم من عالم فشري المزاج كان قال لهم: هذا شيطان او أرسل بازيا شيطانا ﴿إنا لله وإنا اليه راجعون﴾¹¹⁶ ثم إنه ولو أرسل بازيا شيطناً على اعتقاد الضد لكان عظيماً يقيناً.

١٠٨ في نسخة أ: «سيد»

١٠٩ في نسخة ب (١٠٨/أ): - «هذا»

١١٠ في نسخة ب (١٠٨/أ): «تبركا لا قدرة»

١١١ في نسخة ب (١٠٨/أ): «بالليل»

١١٢ في نسخة ب (١٠٨/ب): «نذكر منها واحدا»

١١٣ في نسخة ب (١٠٨/ب): - «فيما»

١١٤ في نسخة أ: - «أ»

١١٥ في نسخة أ: «الأخوين»

١١٦ الآية : ٢ / البقرة، ١٥٦

المنقولُ العشرونُ والثلاثمائة: فيما روينا انه كان له سبحة فيها مائتا حبة فقال لأصحابه قبل موته: ضعوها في حُقِّ واحفظوها فبعد موتي بسبع سنين يجيئ الملك الفلاني بجيشه ومعه مائتا اميرٍ فيطلبها فقولوا له: ان أخذتموها (1/198) يقع القتل والقتال وفساد البلاد والغلاء والعناء وغير ذلك فان لم يرجع فأعطوه اياها فلما كان بعد سبع سنين جاء ذلك الملك كما ذكر حكوا له ما قال: فقال: لا بد، فأخذها¹¹⁷ وقسمها بين امرائه حبةً حبةً فما كان إلا القليل وجرى جميع ما قال الشيخ ولم ينعف الندم.

المنقولُ الأحد والعشرون والثلاثمائة: فيما روينا أن الشيخ سلتق - رضي الله عنه - حين جلس على السجادة بعد المقام بالجبال والتفرد بالحال جاء شخصٌ فقال له الشيخ: تذكّر حين جئت إليّ في الجبل الفلاني في حال ولهي وأطعمتني رغيفاً على أنه خبرٌ وكان من أرواث البقر فقال: نعم، فقال: أنت من المستهزئين بأولياء الله تعالى فلا بدّ أن أعمل معك شيئاً يتأدّب به أمثالك. وهواني فلم يتمّ قوله، اني...¹¹⁸ الا وذلك الرجل الجاهل قد انشقّ بطنه أفحش انشقاقٍ فكانت هي القاضية وكذلك يستحق كلّ معاند¹¹⁹ لأولياء الله تعالى ومستهزئٍ بأحوالهم (198/ب) من أشقاء الله تعالى وأضله.

هذا الشيخ سلتق من أكابر الأولياء وأعيان الرجال وسادات الطرق له الكرامات المتواليّة¹²⁰ والبراهين المتظاهرة والأحوال العظيمة والمناقب الكريمة بحيث لا يحصر عدّها ولا ينفد مددها.

واعلم أن الشيخ محمود - رحمة الله عليه - توجه إلى أم عبيدة ووقف تجاه تربة¹²¹ سيدنا أحمد بن أبي الحسن الرفاعي سلطان العارفين وسيد الصديقين - قدّس الله روحه ونور ضريحه - ما شاء الله تعالى إلى أن فتح عليه بالحال المختار وجاءه النصيب الوافر والحظّ الذكيّ بغير واسطةٍ بينهما ظاهراً بحيث أن صاحب الوقت بالرواق الشريف الأحمدي الرفاعي زاده الله تعالى علواً على رغم الحاسد وغيظ المعاند. والظاهر أنه كان ذلك الوقت سيدنا شمس الدين أحمد¹²² المستعجل أعجوبة الزمان - رحمة الله عليه - وأنه أرسل إليه حين ولى راجعاً ونور كرامته ساطعاً وقال له: ما ودعت لنا من النصيب؟ فقال: الربع او كلاماً هذا (199/أ) معناه ثم قال: لو لم يقل ذلك لذهب بالجميع ثم ان الشيخ محمود¹²³ قطع بحاله وأثر آثاراً حسنة ثم صحبه الشيخ سلتق وأخذ منه ما فضله الله تعالى¹²⁴ به وميّزه به علي غيره من أبناء زمانه وقطع في بلاد الكفر عظيماً واستسلم منها طوائف. وهدى الله به خلائق فظهر سلطانه الرباني واشتهر برهانه الرباني¹²⁵ الالهي.

١١٧ في نسخة أ: «اخذوا»

١١٨ في نسخة ب: + «... ما أمكنتنا قراءة الكلمة بعد الواو بالتحديد».

١١٩ في نسخة أ: «من يعاند»

١٢٠ في نسخة ب (١٠٩/أ): «المتوافرة»

١٢١ في نسخة أ: «تربة» مكرر

١٢٢ في نسخة ب (١٠٩/أ): - «أحمد»

١٢٣ في نسخة أ: «محمد»

١٢٤ في نسخة أ: - «تعالى»

١٢٥ في نسخة أ: - «الرباني»

تنبيه: سلتق - بسين مهمله مفتوحة ولام ساكنة ومثبات فوق مضمونة وقاف ساكنة - ولكنه اشتهر بصلطوق - بصاد ولام وطاء و واو وقاف - وكان أشقر اللون، رُبع القامة، أكثر نظراً إلي السماء، أشبه الناس صورةً بأخينا في السن وخدمة العلم للشيخ العلامة تقي الدين أبي العباس أحمد بن عبد الحليم بن عبد السلام بن تيمية الحراني ثم الدمشقي الحنبلي لا يخالفه الا بشقته اي ظاهراً ولنا باطنا فانه كله خلافه لشيءٍ قدّر عليه وحرمان كلي وصل إليه ولو كان علي اعتقادنا في هؤلاء السادة لحظي بعظيم السيادة ونال جميع السعادة وإنما يقال محروم الارتفاع ولو وفقه الله تعالي (199/ب) لسلك سبيل الاتضاع فإنه طلب التقدم فدحض الأول والآخر ورام التكبر. فقلت: من الساخر الي الساحر نسأل الله أن لا يسلك بنا سبيله وأن يعجننا نيته وفعله و وتبلبله¹²⁶ فما أحسن من نظر نفسه صغيراً ورأي كلاً من العالم كبيراً حقيقاً فضيلة ذلك من طرق كثيرة وأعظمها كتاب لا يغادره صغيرة ولا كبيرة فثق بما نقول، يكون الله معك والرسول، ولقد نصحناء في زمن الشيبية بدمشق كثيراً وأرسلنا اليه من البلاد الشمالية برسائل لا تحصي نامره بالاشتغال بما يفيدته ونهائه¹²⁷ عن ضد ذلك لله تعالي ولما بيننا من الصحبة القديمة. ولم يظهر من¹²⁸ ذلك اجتراحاً ولا أنكره اصلاً ولا حتى لشيءٍ قدره الله تعالي. ولقد أجرنا على ذلك وإن لم نعد عنده ويحتمل أنه أفاد مسيراً ولا يهلك الا هالك.

وأما السيد بهرام شاه الحيدري¹²⁹ فإننا اجتمعنا به بهسني المحروسة¹³⁰ في شعبان المكرم سنة ثلاث وسبعمئة ثم اجتمعنا به بدمشق المحروسة¹³¹ بعد قليل ثم توجه لجماعته إلى الحجاز الشريف سنة أربع وسبعمئة. وتوفي (200/أ) بدرب الحجاز تغمده الله برحمته. فلقد كان صالحاً كثيراً مقطوعاً بدينه المتين وفضله المبين. وكان الشيخ حين سكن الجدار ببلدة صغيرة يقال لها «صحي» بالفجائية ومعناها بالعربية محرنين فيها ثلاث مائة دكان تقريباً وفيها عين ماءٍ وجُزْن. وكان الفقراء قد سألوا الشيخ إحداث ذلك فضرب بيده صخرة فنبعت العين لوقتها واستمرت إجابةً لدخولهم. وهذه البلدة غربي اقحارمان مدينة كبيرة غربي القوم بقرب من شهر منه في البحر عشرون يوماً والباقي في البر. وتربه الشيخ عن بلده صحي¹³² على نحو ثلاث ساعات وكان قد تابعه في جملة المتابعين وهم الألوف الكثيرة أربعون بنتاً ومات وهن مقيمات في حماة وتزوج بعضهن وولدت بنات فأتين بهن وجعلهن مكانهن مرابطات على العبادة وأنواع المجاهدة.¹³³

توفي الشيخ وله حوالي سبعين سنة قبل سبعمئة بنحو ثلاث سنين¹³⁴ فيكون من وفاته إلى

١٢٦ في نسخة ب (١٠٩/ب): «قبيله»

١٢٧ في نسخة ب (١٠٩/ب): «يفيد ونهائه»

١٢٨ في نسخة ب (١٠٩/ب): - «من»

١٢٩ في نسخة ب (١٠٩/ب): «بهرام الحيدري»

١٣٠ في نسخة أ: - «المحروسة»

١٣١ في نسخة أ: - «المحروسة»

١٣٢ هذه الكلمة كتبت قبل قليل: «صحي» بالصاد المهمله والجيم. لعلهما نفس الكلمة.

١٣٣ في نسخة ب (١١٠/أ): «على العادة وانواع المجاهرة»

١٣٤ في نسخة ب (١١٠/أ): «ثلاثين سنة»

تأليف كتابنا هذا وهو سنة خمسة عشر سبعمائة (200/ب) نحو ثمانية عشر سنة وكان يوم وفاته يوماً مشهوداً على ما حكى لنا الثقات الذين حضروه ومنهم السيد بهرام شاه واقتسم المسلمون قميصه الذي مات فيه ونعشه الذي حمل عليه ووصلنا من ذلك نصيب خبائنا لنضعه في أكفاننا ببركاته لا كاعتقاد ضعفاء العلماء الذين يعدون ذلك ضعفاً - رحمة الله عليه -.

ومما روينا عن جماعة من الثقات انه لما دنت وفاته أراد غير أهل بلدته دفنه عندهم فقال: ادفنوني هنا واحفروا في تلك الأماكن ضرائح تجدوني في كل منها وفعلوا ذلك فكان كما قال فاعلم ذلك. وكن به أوثق الخلق فلا يغررك اختلاف الرواة بشخص يطلع فيروي وآخر يجهل فينكر وقد وقع لنا من ذلك كثير فيما نقله ونحققه ولذلك نحمل في بعض الأوقات ولا نعين أسماء بلاد وأماكن وأشخاص لئلا يعترض علينا من لا يحقق لرواية من لا يعلم، ومضدق ما نقوله قول عائشة - رضي الله عنها-: (201/أ) «ما أسرع ما نسيتم سنة رسول الله صلى الله عليه وسلم والله ما صلى رسول الله عليه وسلم علي ابن بريصا الا في المسجد».¹³⁵ فاعلم ذلك وفي مثله كفاية. وزاويته إلى الآن كبيرة تسع ثلاثمائة فقير ولها فتوح كثير¹³⁶ ويحكم عليها مريد الشيخ طلاق مقدم كبير ومعني طلاق بالقفجاقية الأبيض وهي فهلكة اربل الملك المعظم وقد ذكرنا شيئاً من أحوال الشيخ غير ذلك في أول الجزء الثاني من «تسويق الأرواح والقلوب» الذي هذا الكتاب من بعض كتبه بعد ابتداء الجزء بنحو ثلاثة كراريس فليعلم ذلك وسنذكر اثنين من أصحاب الشيخ سلتق وهما شيخنا محمد المرستاني نفع الله به والشيخ برق - رحمة الله عليهما - عن قريب إن شاء الله تعالى ونقل¹³⁷ هنا منقولاً مشتركاً بين الشيخ سلتق ومولانا أحمد فنقول.

المنقول الاثنان والعشرون والثلاثمائة: فيما روينا عن السيد بهرام شاه قال سمعنا أن¹³⁸ في بلد بينه وبين بلد الشيخ سلتق مسيرة عام كامل رجلاً عظيماً يقال له (201/ب) مولانا احمد وانه قد أعطي العلم اللدني فاستأذنت الشيخ سلتق وتوجهت نحوه فرأيت خمسمائة مجبرة او أكثر يكتب بها العلماء الأكابر ما يقول من العلم اللدني وكان يذكر معنا ثم يسكت فيذكر قلبه ونحن نسמע ثم أعطاني قبلاً تبركاً فلما قدمت قال الشيخ سلتق: هات القبع الأحمدية فقلت: لا أعلم أين نسيته؟ فبعد أيام قال الشيخ سلتق: هو بين أوراق الكتاب العزيز فذكرته فأخذته فتألم قلبي ثم بعد ثلاثة أيام رده وقال ببركاته وقدم السيد بهرام شاه إلى بهسنى وأعطى ذلك القبع لغيرنا ثم ندم فطلبته من ذلك الشخص وقلت: هو لنا فلم يصدق فأذهب الله من يده مع الحفظ والاحتراز فندم على المنع وفي ذلك آيات لمن اعتبر والمعتبرون قليل والله أعلم.

١٣٥ مسلم، الصحيح، كتاب الجنائز، ٣٤ باب الصلاة على الجنائز في المسجد (٩٧٣). ورد نص الحديث: «ما أسرع ما نسي الناس ما صلى رسول الله (ص) على سهيل بن بيضاء الا في المسجد»

١٣٦ في نسخة ب (١١٠/أ): «كبير»

١٣٧ في نسخة ب (١١٠/أ): «نذكر»

١٣٨ في نسخة ب (١١٠/ب) - «ان»

Kaynakça

- Aktepe, Münir, "Babadag", *DİA*, IV, s. 369-370.
- Bayram, Mikail, "Türkiye Selçukluları Tarihi Hakkında Yeni Bir Kaynak", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 12, 2002, s. 39-57.
- Ebu'l-Fazl, Muhammed b. Abdullah el-Konevî, *es-Süfiyyetü'l-Kalenderiyyetü-Târihuhâ ve Fetvâ Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiye fihâ-*, Medine 2002.
- Ebu'l-Fidâ, İsmail b. Ali, *Takvîmü'l-Buldân Géografie D'Aboulféda*, nşr, M Reinaud- M. Le^{Bon} Mac Guin de Slain, Paris: A l'Imprimerie Royale, 1840.
- Ebu'l-Hayr-I Rûmî, *Saltuk-nâme*, I-III, nşr. Ş.Haluk Akalın, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1987-1990.
- Eser, Mithat, *Abbasilerin İlk Dönemlerinde Seyyid ve Şeriflerin Dini, Sosyal ve Kültürel Konuları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, I-II (10 Kitap), haz. R.Dankoff-S.Ali Kahraman-Y.Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2011.
- İbn Battûta, Muhammed b. Abdullah, *Rihletü İbn Battûta*, I-IV, tahk. A. Tâzî, Ribat-Fas: Akademiyyetü'l-Memleketi'l-Mağribiyye, 1997.
- İbn Kâdi Şühbe, Ebu's-Sıdk Takiyyüddin Ebü Bekir b. Ahmed, *Tarihu İbn Kadî Şühbe*, I-IV, tahk. A. Derviş, Dımaşk: Institut Français de Damas, 1977-1994.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Beyrut: Daru's-Sadı, 1970.
- İbnü'l-Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalanî, *ed-Dürerü'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mietî's-Sâmine*, I-VI, tahk. M. A. Dân, Hindistan: Meclisü Daireti'l-Meârifî'l-Osmaniyye, 1972; www. http://shamela.ws/.
- İbnü's-Serrâc, Muhammed b. Ali, *Teşvikü'l-Ervâh ve'l-Kulüb ilâ Zikri Allâmi'l-Guyûb*, Süleymaniye Ktp., Amcazade, no: 272, 1315, 316 varak.
- İbnü's-Serrâc, Muhammed b. Ali, *Tüffâhu'l-Ervâh ve miftâhu'l-İrbâh*, Princeton Üniversitesi Ktp., Robert Garret, no: 97 ve 1127Y; Süleymaniye Ktp., Amcazade Hüseyin, no: Özel 49, 226 varak; Berlin Ktp., Staatsbibliothek W. Ahlwardt, no: 8794; Süleymaniye Ktp., Amcazade Hüseyin, no: Özel 217, 1315, 124 varak.
- Kiel, Machiel, "Sarı Saltuk", *DİA*, XXXVI, s.148-149.
- _____, "Sarı Saltuk: Pioner des Islama auf dem Balkan im 13. Jahrhundert", *Aleviler/Alewi-ten*, haz. İsmail Engin, I, 2000, s. 261-266.
- Kozan, Ali, "Türkiye Selçukluları Döneminde Akşehir'de Bir Sufi: Seyyid Mahmud Hayrânî ve Zaviyesi", *Vakıflar Dergisi*, Aralık 2012, sayı: 38, s. 43-64.
- Küçükaşçı, Mustafa S., "Tarihi Süreçte Seyyid ve Şerif Kavramlarının Kullanımı", *Osmanlı Araştırmaları*, XXXIII, sayı: 33, 2009, s. 87-131.
- el-Makrizî, Takiyyüddin Ebi'l-Abbas Ahmed b. Ali, *es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, I-VII, tahk. M. A. Ata, Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Murgesco, Bogdan, "İsakça", *DİA*, XXII, s. 489-499.
- en-Nebhânî, Yusuf b. İsmail, *Câmiu Kerâmâti'l-Evliyâ*, I-II, tahk. İ. A. İvaz, Beyrut 2003.
- Ocak, A.Yaşar, *Sarı Saltık - Popüler İslâm'ın Balkanlardaki Destanı Öncüsü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2002.

- Okiç, M. Tayyib, "Bir Tenkidin Tenkidi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II, sayı: 2-3, 1953, s. 219-290.
- Özgül, Vatan, "Sytzigan-Baba Syrgiannes-Baba Saruca, Saltuk et-Türki Ya Da Nam-ı Diğer Sarı Saltık Hakkında", *Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi*, Wied Almanya, sayı: 8, 2013, s. 133-176; http://www.abked.de/8_sayi/Vatan_Ozgul.pdf.
- Öztürk, Eyüp, *İbnu's-Serrâc ve Müvelleh Dervişler - Teşviku'l-Ervâh ve'l-Kulûb ilâ Zikri Allâmi'l-Guyûb İsimli Eseri Bağlamında*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Subaşı, Necdet, "Şeyh, Seyyid ve Molla, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Örneğinde Dinsel İtibarın Kategorileri", *İslâmiyât*, II, 1999, sayı: 3, s. 121-140.
- Tarama Sözlüğü*, I-VI, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 1996.
- Toparlı, R. - Vuralı H. - Karaatlı R, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 2007.
- Tosun, Necdet, "Yunus Emre Rifâi Hacı Bektaş Vefâi", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl 14, sayı: 31, 2013, s.109-115.
- Vilâyet-nâme, Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş Velî*, nşr. A. Gölpınarlı, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1990.
- Yüce, Kemal, *Saltuk-nâme'de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1987.
- Yüksel, Müfid, "İbnu's-Serrâc ed-Dımaşki'ye Göre Sarı Saltık", *Uluslararası GAP Bölgesinde Alevi Bektaşî Yerleşmeleri ve Şanhurfa Kültür Mozayığında Kıyas Sempozyumu*, 25-27 Mayıs 2006, Şanhurfa.